

İhanetten İmparatorluğa: IV. Romanos Diogenes

Murat Keçiş*

Öz

Bizans İmparatorluğu olarak da bilinen Doğu Roma, çağın gereklerine uyum sağlamayı başaran güçlü ordusu sayesinde varlığını asırlarca devam ettirebilmiştir. İmparator IV. Romanos Diogenes döneminde (1068-1071) bütün imkânlar seferber edilerek Büyük Selçuklu Devleti'ni ortadan kaldırmaya yönelik hazırlanan özgüveni yüksek bu ordu, Malazgirt'te Sultan Alp Arslan karşısında beklenmedik ağır bir yenilgiye uğramıştır (26 Ağustos 1071). Bizans askerî tarihinde bir kırılma noktası olarak kabul edilen bu hezimet üzerine yapılan tartışmalar daha çok Büyük Selçuklu ordusunun başarısı ve kazanımları üzerine odaklanırken Bizans ordusunun yenilgisine yol açan stratejik hata/hatalar üzerinde yeterince durulmamıştır. Bu yaklaşım çerçevesinde, yenilginin temel nedeninin Selçuklu ordusunun gücünden ziyade İmparator IV. Romanos'un savaş öncesindeki psikolojik durumunun ve geleneksel imparatorluk düşüncesinin etkisiyle Bizans ordusunun sayısal çoğunluğuna-moral üstünlüğüne fazlaca güven duymuş olduğu göz ardı edilmiştir. Bu çalışmada, söz konusu durumu aydınlığa kavuşturmak adına, öncelikle Bizans ordusunun gelişim seyri ile IV. Romanos Diogenes'in imparator olma sürecine değinilmiş ve ardından belirtilen faktörlerin Malazgirt Savaşı'nın kaybedilmesindeki belirleyici rolü üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: IV. Romanos Diogenes, Bizans, Malazgirt.

From Treason to Throne: Romanos Diogenes IV.

Abstract

Eastern Rome, also known as the Byzantine Empire, has survived for centuries thanks to its powerful army that has managed to adapt to the requirements of the age. During the reign of Romanos Diogenes IV (1068-1071), this self-confident army, which was prepared to eliminate the Great Seljuk State by mobilizing all its means, suffered an unexpectedly heavy defeat against Sultan Alp Arslan in Manzikert (26 August 1071). While the discussions on this defeat, which is regarded as a breaking point in

* Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muğla/TÜRKİYE, kecismurat@hotmail.com ORCID: 0000-0001-9776-3976
DOI: 10.37879/belleten.2022.089
Makale Gönderim Tarihi: 21.01.2021 – Makale Kabul Tarihi: 02.08.2021

Byzantine military history, mostly focused on the success and gains of the Seljuk army, the strategic errors / mistakes that led to the defeat of the Byzantine army were not sufficiently emphasized. Within this approach, the main reason for the defeat was the Emperor rather than the strength of the Seljuk army. It has been ignored that Romanos had too much confidence in the numerical majority-moral superiority of the Byzantine army due to the psychological situation before the war and the traditional imperial thought. In this study, in order to clarify the situation in question, first of all, the development course of the Byzantine army and the process of Romanos Diogenes IV's becoming emperor was mentioned, and then the decisive role of the mentioned factors in the loss of the Battle of Manzikert was emphasized.

Keywords: Romanos Diogenes IV., Byzantine, Manzikert.

Malazgirt Savaşı hakkında şimdiye kadar yüzlerce çalışma yapıldığı halde, hâlâ aydınlatılmayı bekleyen birçok husus vardır¹. Konu hakkındaki geniş literatür gözden geçirildiğinde meydan muharebesinin hangi tarihte² ve tam olarak nerede³

- 1 Bugüne kadar Malazgirt Savaşı hakkında yapılan bütün çalışmalar tasnif edilerek bir literatür değerlendirmesi yapılabilir. Yakın zamanlarda Malazgirt Savaşı ile ilgili üç kitap yayınlanmıştır: Mustafa Alican, *Malazgirt 1071*, İstanbul 2013; Muharrem Kesik, *1071 Malazgirt*, İstanbul 2014; Cihan Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan Fethin Babası*, İstanbul 2016. Piyadeoğlu'nun çalışması daha çok Sultan Alp Arslan'ın biyografisi etrafında şekillendiği gibi Malazgirt Savaşı da kitapta detaylı bir şekilde analiz edilmiştir.
- 2 Genel olarak kabul edilen görüşe göre, son ve büyük çarpışma 26 Ağustos 1071 tarihinde meydana gelmiştir. Bu konuda ilk araştırmalardan birini yapan J. Laurent, savaşın 19 Ağustos günü meydana geldiğini iddia etmiştir. J. Laurent, *Byzance et les Turcs Seldjucides dans l'Asie occidentale jusqu'en 1081*, Nancy 1913, s. 43-44. Özellikle Bizans yazmaları konusunda haklı bir üne sahip Paul Gautier de Psellos'un kronolojisini tespit etmek amacıyla kaleme aldığı makalesinde 19 Ağustos tarihini verir. Paul Gautier, "Monodie inédite de Michel Psellos sur le basileus Andronic Doucas", *Revue des études byzantines*, Tome 24 (1966), s. 157. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, Ankara 1995, s. 319. Malazgirt Savaşı konusunda uzun yıllar çalışan, birçok eserler veren ve hatta bu konuda bir kitap da yazdığını belirtmesine rağmen bu eserini yayınlamadan vefat eden Speros Vryonis (1928-2019), anonim bir Bizans kaynağında savaşın 26 Ağustos 1071 tarihinde gerçekleştiğine dair bir kayıt olduğunu belirtmiş, fakat bu anonim esere herhangi bir atıf yapmamıştır. Speros Vryonis Jr., "Malazgirt Savaşı'nın Tarihine Dair Kişisel Bir Değerlendirme", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, çev. Pınar Kaya XXXIII/1 (2018), s. 289; Aynı Yazar, "The Greek and Arabic sources on the battle of Manzikert (1071 A.D.)", *Byzantine Studies Essays on the Slavic World and the Eleventh Century*, ed. S. Vryonis, Jr, New York 1992, s. 134, 140 dipnot 35. Batıdaki bu tartışmaların seyrini ilk defa Semavi Eyice çok detaylı bir şekilde özetlemiş ve Türk tarihçilerinin bu sorunu çözerek Batı kamuoyu ile paylaşılması gerektiğini belirtmiştir. Semavi Eyice, *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes*, Ankara 1971, s. 44-45. Daha sonra Ramazan Şeşen, batılı tarihçilerin 19 Ağustos önermesini dayandırdıkları İslam kaynaklarını detaylı bir şekilde tahlil etmiş fakat kesin bir tarih vermekten kaçınmıştır. Ramazan Şeşen, "Alp Arslan'ın Hayatı ile İlgili Araçça Kaynaklar", *Türkiyat Mecmuası*, C 17 (1972), s. 108-110. Şeşen'in bu makaleyi yazmasının üzerinden uzun yıllar geçmiş olması ve Malazgirt Savaşı konusunda oldukça geniş bir literatür oluşması sebebiyle tarihlendirme konusu tekrar ele alınarak nihai bir sonuca ulaşılması gerekmektedir.
- 3 Savaşın gerçekleştiği alan kesin bir şekilde tespit edebilmek için, bütün tarihi kaynakların ve bu-

gerçekleştiği, muharebeye katılan ordu mevcutlarının ne kadar olduğu⁴ gibi temel konuların bile tam olarak tespit edilemediği görülmektedir.

Malazgirt Savaşı hakkında en ciddi ve yoğun çalışmalar, muharebenin 900. yıl dönümüne denk gelen 1971 yılında yapılmıştır. Bu araştırmalar içerisinde dönemin

güne kadar yapılmış araştırmaların sonuçlarının dikkatlice okunarak savaş arkeolojisi yöntemleriyle, tahmini coğrafyanın ayrıntılı bir şekilde incelenmesi ve topoğrafik unsurların farklı disiplinlerin metodolojileriyle değerlendirilmesi gerekir. Maalesef savaş arkeolojisi alanında Türkiye’de belli bir alt yapı oluşmamıştır. Malazgirt ile ilgili bu problemi çözmek amacıyla Prof. Dr. Adnan Çevik’in yürüttüğü ve bizim de araştırmacı olarak katıldığımız “Malazgirt Savaşı Alanının Tespiti, Tarihi ve Arkeolojik Yüzey Araştırması Projesi” Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından kabul edilmiştir. Proje; tarih, arkeoloji, numizmatik, sanat tarihi, jeoloji mühendisliği ve harita mühendisliği gibi birçok disiplinden araştırmacının katılımıyla gerçekleştirilmektedir. Bu proje sonucunda savaşın gelişim seyri ve meydana geldiği alanın tespiti hakkında somut veriler ortaya koymayı hedeflemekteyiz.

- 4 Herkesin bildiği gibi Eski Çağ ve Orta Çağ tarihi metinlerinde orduların sayıları tartışmalıdır. Dolayısıyla Malazgirt Savaşı’nda her iki taraftaki orduların sayılarını tespit edebilmek için tarihi kaynaklar yetersiz kalmaktadır. Bizans kaynaklarının muğlaklığının ardında yatan en önemli sebep ise, aşağıda daha detaylı bir şekilde bahsedeceğimiz İmparator Mavrikios’un (Hâkimiyeti: 582-602) VI. yüzyılda kaleme aldığı strateji kitaplarında (592’den sonra ya da Phokas devrinde, 610’dan önce) şiddetle tavsiye ettiği, İmparatorluk ordusunun sayısının düşman tarafından bilinmemesi için azami dikkat gösterilmesi olabilir. Hatta vakayiname yazarları, orduların mevcudiyetini veya savaştaki ölümlerin sayısını tahmin ederken, çoğu kez merak ve kuşku uyandıracak şekilde yuvarlak ve yüksek rakamlar verirler. Bizans askeri tarihi konusunda en önemli isimlerden biri olan John Haldon bu konuya bilgisayar programıyla yapılan modellemeyle oldukça farklı ve yeni bir bakış açısı getirmiştir. Haldon ve ekibi geliştirdikleri bir model ile özellikle Anadolu’da kaç kişilik bir ordunun hareket edebileceğini ve hangi koşullar altında bunun olacağını, ordunun büyüklüğünü ve hareket hızı arasındaki ilişkileri incelemiştir. John Haldon, Vince Gaffney, Georgios Theodoropoulos and Phil Murgatroyd, “Marching across Anatolia: Medieval Logistics and Modeling the Manzikert Campaign”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 65/66 (2011-2012), s. 209-235. Haldon, yaptığı bütün bu araştırmaların neticesinde Bizans ordusunun 40.000 kişi olduğunu iddia etmektedir. John Haldon, *The Byzantine Wars*, Stroud 2011, s. 172. Norwich ise, Bizans ordusunun 60.000 ile 70.000 arasında olduğunu düşünmektedir. John Julius Norwich, *Byzantium: The Apogee*, London 1992, s. 346. Son zamanlarda Malazgirt Savaşı’ndaki Bizans askerî stratejisi konusunda yapılmış en ciddi çalışmalardan biri olarak dikkat çeken, üç askeri tarih uzmanı tarafından kaleme alınan bir eserde de IV. Romanos’un ordusunu ayırmadan önce yaklaşık 50.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir. Brian Todd Carey, Joshua B. Allfree, John Cairns, *Road to Manzikert: Byzantine and Islamic Warfare 527-1071*, Pen and Sword 2014, s. 120. Bu kitap, Brian Todd Carey’in daha önce müstakil olarak kaleme aldığı bir makalenin genişletilmesiyle ve iki yazarın da katkılarıyla ortaya çıkmıştır. Todd’un makalesi için bkz. Brian T. Carey, “Debate at Manzikert, 1071: Prelude to the Crusades”, *Medieval History Magazine*, Issue 5 (January 2004), s. 16-23. Osman Turan, bu ordunun, İslam kaynaklarındaki abartılı rakamlara rağmen, mancınıkçı, çarkçı, lağımçı, kazancı, arabacı vb. teknisyenlerle beraber 100.000 kişi, komuta kademesiyle birlikte muharip asker sayısının ise 30.000’e yaklaşık olduğu, silah ve malzeme taşıyan arabaların 4.000, altın, gümüş ve hazinelerin ise sayısız olduğunu belirtmektedir. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993, s. 23. Bütün bu araştırmalardan yola çıkarak Bizans ordusunun muharip kuvvetinin 40.000 ile 60.000 kişi arasında olduğunu tahmin edebiliriz. Fakat Mikhael Attaleiates gibi çağdaş kaynaklardaki savaşın seyri ile ilgili bilgilerden de anladığımızı göre Bizans ordusunun bir kısmının fiilen muharebeye katılmadığı da açıktır.

Arapça ve Farsça belli başlı kaynaklarının neşri ve tercümesini ihtiva eden Faruk Sümer ve Ali Sevim'in birlikte hazırladıkları eser oldukça kıymetlidir. Bu yayın âdetâ bundan sonra yapılan bütün çalışmaların çekirdeğini oluşturmuştur. Fakat bu eserde de belirtildiği üzere, savaşı bütün safhaları ile ortaya koyabilmek ve kesin sonuçlara ulaşabilmek için çağdaş Bizans, Ermeni ve diğer kaynak gruplarındaki bilgilerin savaşın her iki tarafı da dikkate alınarak birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Sümer ve Sevim de özellikle Bizans tarihi uzmanlarının, İmparatorluk tarihinde bir kırılma anı olarak görülen bu konuyu ihmal ettiklerini ifade etmektedirler⁵.

1934'teki Claude Cahen'in meşhur makalesi⁶ dışında, 1971 yılından sonra -aşağıda en önemlilerinin isimlerini zikredeceğimiz- Bizantinistler bu konuda çok önemli eserler verdiler. Muhtemelen Türkçe yayınlanmış olmasının da etkisiyle Cahen'in makalesi Türkiye'de sıkça kullanılmasına rağmen, Bizans uzmanlarının yeni çalışmaları yeterince dikkat çekmedi⁷. Yapılan çalışmaların büyük kısmı daha çok Feridun Dirimtekin⁸, Mükrimin Halil Yınaç, Osman Turan, İbrahim Kafesoğlu, Faruk Sümer ve Ali Sevim'in eserlerinin çizgisinde devam etmektedir. Bizans kaynakları ise son zamanlarda Bilge Umar tarafından yapılan çeviriler vasıtasıyla kullanılmaktadır. Fakat bu kaynakların tercümesinde ciddi problemlerin olduğu dikkate alınmalı ve Bizans tarih yazıcılığının kendi mantığı da göz önünde bulundurulmalıdır⁹.

Malazgirt Savaşı hakkında yapılan çalışmaların çoğunun aksine, bu savaşın her safhasında birinci derecede rol oynayan IV. Romanos Diogenes hakkında-

- 5 *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)*, çev. Faruk Sümer-Ali Sevim, Ankara 1971, s. VII.
- 6 1934 yılında *Byzantion* dergisinde C 9, s. 613-642'de Fransızca yayımlandıktan sonra 1972 yılında oldukça başarılı bir şekilde Türkçeye kazandırılmıştır. Claude Cahen, "İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, çev. Zeynep Kerman, C 17 (1972), s. 77-100.
- 7 Carole Hillenbrand, modern İslam araştırmacılarının Malazgirt Muharebesi'nin öncesi, muharebenin kendisi ve sonrası üzerine Bizans tarihçileri kadar eser vermediklerinden yakınmaktadır. Carole Hillenbrand, *Malazgirt Muharebesi Türklerin Efsanesi İslamın Simgesi*, çev. Mehmet Moralı, İstanbul 2015, s. 17.
- 8 Malazgirt Savaşı hakkında yapılan ilk müstakil çalışma olması açısından oldukça önemli bir çalışmadır. Feridun Dirimtekin, *Malazgirt Meydan Muharebesi*, İstanbul 1943.
- 9 Bu makalenin amaçlarından biri de batı tarih yazıcılığındaki Malazgirt Savaşı literatürüne dikkat çekmektir. Ayrıca bu amaç doğrultusunda savaş hakkında seçtiğimiz temel 10 makale Türkçeye tercüme edilmiştir ve müstakil bir kitap halinde en yakın sürede yayınlanacaktır.

ki çalışmalar son derece yetersizdir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ülkemizde IV. Romanos Diogenes hakkında, Pavlos Karolidis (çeviri), Semavi Eyice ve Ömer Faruk Uyanık'a ait üç müstakil çalışma yayımlanmıştır¹⁰. Karolidis'in çalışması oldukça özet mahiyette olup İslam'ın ortaya çıkmasından başlayarak IV. Romanos'un ölümüne kadar Bizans ile İslam devletleri arasında yaşanan daha çok askerî mücadeleleri ele almaktadır. Semavi Eyice'nin, kendi ifadesiyle ...*ne Bizans İmparatoru IV. Romanos'un tam bir biyografisi, ne de Malazgirt Savaşı'nın askerlik bakımından incelemesi...* olan eseri ise sadece Malazgirt Savaşı'nı kaybeden IV. Romanos Diogenes'i genel olarak tanıtmakta ve olayın karşı taraftan, yani Bizans'tan, görünüşünü özetlemektedir¹¹. Batı literatüründe Malazgirt Savaşı çok geniş bir yer tutarken¹² IV. Romanos Diogenes hakkında yapılmış bir monografi çalışması dahi yoktur. Bu durum Malazgirt Savaşı hakkında yapılacak değerlendirmeler açısından büyük bir eksikliklerdir.

Geçmişte büyük başarılarla imza atmış olan Bizans ordusunun Malazgirt'te neden ve nasıl böylesine büyük ve beklenmedik bir yenilgiye uğradığı hususu bugüne kadar tam olarak aydınlatılmamıştır¹³. Jean-Claude Cheynet, Bizans'ın Malazgirt'te aldığı yenilgiyi, Türklere karşı yürütülen askerî seferin başarısızlığı ile değil imparatorluk içindeki siyasî ve sosyal mücadelelerin ortaya çıkardığı kriz ile izah etmiştir. Bu iddiasını da Bizans ordusunun kayıpları konusunda bazı tahminlerle bulunarak kanıtlamaya çalışmıştır¹⁴. John Haldon, askerî tarih bakışıyla XI.

10 Pavlos Karolidis, *Romanos Diogenis*, çev. Kriton Dinçmen, İstanbul 1998; Semavi Eyice, *age.*; Ömer Faruk Uyanık, *Bizans İmparatoru Romanos IV. Diogenes 1068-1071*, İstanbul 2020. Son çalışma yazarın Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlamış olduğu yüksek lisans tezi dayanamaktadır.

11 Eyice, *age.*, s. IX-X.

12 Bu konuda; Claude Cahen, Speros Vryonis Jr., Jean-Claude Cheynet, Carole Hillenbrand, John Haldon, David Nicolle, Brian Todd Carey ve Antonios Vratimos aklı ilk gelen isimlerdir. Bu araştırmacıların eserlerinin tam künyesi Kaynaklar kısmında verilmiştir.

13 Bir Bizans Sanat Tarihçisi olarak Semavi Eyice bundan yaklaşık 50 yıl önce kaleme aldığı IV. Romanos Diogenes biyografisinde Malazgirt Savaşı hakkında orduların sayılarından güzergâhlarına, Bizans ordusunun lojistiğinden savaşın meydana geldiği yere ve tarihe, taktik bakımından İmparator'un savaş düzenine ve savaşta kaybedeceğini anladığında ordusunun büyük kuvveti ile Malazgirt Kalesi içine niçin çekilmeğe çalışmadığına kadar birçok problemin altını çizip bu sorunların çözülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu özellikleriyle gerçekten de ufuk açıcı bir eserdir. Eyice, *age.*, s. 33-62.

14 Jean-Claude Cheynet, "Manzikert: un desastre militaire?", *Byzantion*, 50 (1980), s. 410-438. Cheynet, daha sonra kaleme aldığı bir başka makalesinde ise Malazgirt Savaşı ile I. Haçlı Seferi arasındaki dönemde Küçük Asya'da Türklere karşı Bizans'ın direncini ele almıştır. Jean-Claude Cheynet, "La Résistance aux Turcs en Asie Mineure Entre Manzikert et La Première Croisade", *Mélanges Offerts à Hélène Ahrweiler*, Paris 1998, s. 131-147. Cheynet, tarihçiler tarafından iddia

yüzyılın büyük kısmında -hatta Malazgirt Savaşı'nda bile- Bizans İmparatorluğu ordusunun hâlâ oldukça etkin, uyumlu ve disiplinli olduğunu; imparatorun başarılı bir komutan olarak savaş stratejilerini ve taktiklerini çok iyi bildiğini iddia etmiştir. Haldon, 1025-1071 yılları arasındaki Bizans İmparatorluğu'nun askeri başarılarını ele aldığı bu makalesinde, bu dönemin 650-720 ve 720-800 yıllarından daha başarılı, 900-950 yılları ile benzer ama 950-1025 döneminden daha başarısız olduğunu belirtmiştir. Bu varsayımdan yola çıkarak 1025-1071 döneminde yapılan askerî seferleri genel anlamda başarılı bulmakta ve Malazgirt Savaşı'nın kaybedilmesinin faturasını "hainlere" kesmektedir.¹⁵

Biz ise çalışmamızın odak noktasını oluşturan bu meseleyi farklı bir yol izleyerek 1 Ocak 1068'de imparator olan IV. Romanos Diogenes'in daha önceki hayatını takip etmek suretiyle açıklamaya çalışacağız. Bunun için de "XI. Yüzyıl Bunalımı"¹⁶ adıyla anılan ve sonunda IV. Romanos'a tahtın yolunu açan süreci kısaca

edildiği üzere Malazgirt Savaşı'ndan sonraki 10 yıl gibi kısa bir sürede Türklerin Küçük Asya'yı ele geçirdiklerini kabul etmeyip Türk akınları sırasında bile sonuçların tamamen olumsuz olmadığını düşünmektedir. Bizans tarih yazıcılığı 1071 sonrası İmparatorluğun doğu eyaletlerindeki durumu hakkında çok fazla bilgi vermemektedir. Bu konuda kurşun mühürlere bazı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Malazgirt Savaşı sonrası İmparatorluğun doğu eyaletlerinde yaşanan idari yapılanmadaki değişim hakkında bkz. Werner Seibt, "The Eastern Frontier of Byzantium in the Decennia After Manzikert- Can Seals Help Reconstruct Developments", *Studies in Byzantine Sigillography*, 12, Edited by Jean-Claude Cheynet and Claudia Sode, Berlin 2016, s. 25-32. Bu referanstan bizi haberdar ettiği için Dr. Nilgün Elam'a çok teşekkür ederiz. Bizans kaynaklarının doğu sınırındaki çöküşü görmezden gelmeleri tarih yazıcılığı geleneği açısından son derece anlaşılabilir bir durumdur.

- 15 Fakat burada kronolojik bir problem vardır: Eğer 1025-1071 yıllarındaki Bizans ordusunun performansı karşılaştırılacaksa, bu mukayese kendi öncesi veya sonrası ile olmalıdır. Attaleiates gibi, sivil idarenin en önemli temsilcisi Psellos, Nikephoros Bryennios dahi askeri harcamalarda yapılan kısıtlamalar sebebiyle Bizans'ın düştüğü zor durumdan bahsederken Haldon'un bu fikirlerinin fazlaca iyimser olduğunu düşünmekteyiz. Bizans askeri teşkilatı, IV. Romanos öncesi imparatorların yanlış politikaları ve bu politikalara tepki olarak generallerin isyanları sebebiyle ciddi anlamda bozulmuştu. John Haldon, "Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071", *The Empire in Crisis (?) Byzantium in the 11th Century (1025-1081)*, Atina 2003, s. 45-47.
- 16 Judith Herrin, *Bizans Bir Ortaçağ İmparatorluğu'nun Şaşırtıcı Yaşamı*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul 2010, s. 302-315. XI. yüzyıla damgasını vuran siyasi istikrarsızlık ve bunun getirdiği ekonomik bunalımın arkasında Komnenos ve Dukas aileleri arasındaki çekişme vardır. Bu kriz 1081 yılında iki rakip aileyi evlilik ittifakıyla birleştiren I. Aleksios'un tahtı zorla ele geçirmesiyle nispeten ortadan kalkmıştır. XI. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda kriz olmadığını düşünenler için ise bkz. Vryonis, Speros, Jr., "The Eleventh Century: was there a Crisis in the Empire? The Decline of Quality and Quantity in the Byzantine Armed Forces", *The Empire in Crisis (?) Byzantium in the 11th Century (1025-1081)*, ed. V. Vlyssidou. Athens: National Hellenic Research Foundation, Atina 2003, s. 17-43; John Haldon, "Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071", s. 45-74.

aktarmamız gerekmektedir. Bu süreç esasen İmparator II. Basileios'un (976-1025) 15 Aralık 1025'te ölümüyle başlamıştır¹⁷. Onun ölümüyle orta Bizans döneminin zirvesi olarak kabul edilen istikrar devri sona ermiş, ülke sonu gelmez taht kavgalarına teslim olmuştur. IV. Romanos Diogenes'in imparator olduğu 1068 yılına kadar geçen 43 yıl içerisinde Bizans tahtına on farklı imparator/imparatoriçe geçmiştir¹⁸.

VIII. Konstantinos'un ölümünün ardından Zoe¹⁹, Theodora²⁰ ve Eudokia gibi kadınların İmparatorluk yönetiminde etkin olmaya başlaması bunalımı iyice derinleştirmiş, merkez bürokrasisindeki sivil-asker çekişmesi ise krizi daha da alevlendirmiştir. İmparatorluk dış tehditlere açık hale geldiği XI. yüzyıl boyunca; doğuda Ermeniler ve Selçuklu Türkleriyle, batıda Bulgarlar, Normanlar ve Papalıkla, kuzeyde Ruslar, Peçenekler, Kumanlar ve Uzlar ile mücadele etmek zorunda kalmıştır²¹. Yüzyılın ilk yarısında Bulgaristan ve Ermenistan'ı ilhak eden

- 17 Georg Ostrogorsky bu dönemi "*Bizans kudretinin doruğa ulaştığı devre*" olarak tanımlar. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 276. Catherine Holmes ise; II. Basileios ile Herakleios'u birbirine eşit imparatorlar olarak görmüştür. Catherine Holmes, *Basil II and the Governance of Empire (976-1025)*, Oxford 2005, s. 525. Çok ilginç bir şekilde aynı dönemselleştirme, Osmanlı Devleti'nin Karamanlıların topraklarını ele geçirdiği 1473-1474'te II. Mehmed'in ülkenin sınırlarını doğuda II. Basileios'un imparatorluğu ile neredeyse örtüşen hatta kadar uzattığı ve eskinin "*Bizans Anadolu'su*" üzerinde birliği sağladığı zaman yapılmıştır. Cemal Kafadar, *Kendine Ait Bir Roma: Diyar-ı Rum'da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine*, İstanbul 2019, s. 65.
- 18 II. Basileios'un ölümünden IV. Romanos'un imparator olmasına kadar geçen sürede sırasıyla şu imparatorlar/imparatoriçeler başa geçmiştir: VIII. Konstantinos (1025-1028), Zoe'nin ilk kocası III. Romanos Argiros (1028-1034), Zoe'nin ikinci kocası IV. Mikhail (1034-1041), Zoe'nin evlatlığı V. Mikhail (1041-1042), Zoe ve Theodora (1042), Zoe'nin üçüncü kocası IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1055), Theodora (1055-1056), Theodora'nın kocası Yaşlı Mikhail (1056-1057), I. İsaakios Komnenos (1057-1059), X. Konstantinos Dukas (1059-1067). Bkz. Herrin, *a.g.e.*, s. 446-447. Anthony Kaldellis, bu imparatorlar içerisinde Konstantinos Monomakhos'u "*imparatorluğun sahip olduğu en yetenekli, çalışkan, becerikli ve insaflı hükümdarlarından biri*" olarak görür. İmparatorluğun aynı anda Normanlar, Peçenekler ve Selçuklular gibi üç "*tehlikeli*" düşman tarafından tehdit altında kalmasının Monomakhos'un suçu olmadığını belirtir. Konstantinos'un 1042-1055 yılları arasındaki 13 yıllık iktidarı kayda değer bir istikrarı işaret etmektedir. Anthony Kaldellis, *Streams of Gold, Rivers of Blood, The Rise and Fall of Byzantium, 955 A.D. to the First Crusade*, Oxford 2017, s. 181.
- 19 Üç İmparatorla evlenen, bir de evlatlığına niyabet eden Zoe enteresan bir örnektir. Hatta ilk kocası III. Romanos Argiros'un ölümünde de parmağı olduğu düşünülmektedir.
- 20 Bu iki kız kardeşin 1034 ile 1056 yılları arasında Bizans siyasi tarihinde oynadıkları roller yarardan çok zarar getirmiştir. Bu durum sarayın askerî konularda çok az deneyimi olan, retorik ustası sivil memurlar sınıfının devletin dış politikasına yön vermesine imkân sağlamıştır.
- 21 Yukarıda bahsettiğimiz askerî strateji el kitapları böyle bir durumla karşılaşılmasını şiddetle tavsiye ederler.

Bizans ordusu, ikinci yarısından itibaren diğer rakiplerini durdurmakta başarısız olmuştur. Özellikle Selçuklu akınları İmparatorluk açısından son derece tahripkâr olmuştur. Bu dönemin pasif ve beceriksiz yöneticileri²² büyük askerî seferlere girişmek yerine diplomasiye öncelik verip imparatorluğun sınırlarını müttefik arayışına girerek güven altına almaya çalışmışlardır²³.

Romanos Diogenes için dönüm noktası hiç şüphesiz X. Konstantinos Dukas'ın (1059-1067) ölümüdür. X. Konstantinos ölmeden önce eşi İmparatoriçe Eudokia'dan kendisinden sonra bir daha evlenmeyeceğine dair ettiği yemini içeren bir belge almış ve bunun muhafazası için Patrik İoannes Ksiphilinos'u görevlendirmiştir. Ayrıca soylulardan, halefinin kendi çocukları arasından seçileceğine dair söz alarak hanedanlığını garanti altına almak istemiştir²⁴. Bu sözlerinin tutulmasının temini için, İmparatoriçe Eudokia, X. Konstantinos'un erkek kardeşi Sezar İoannes Dukas, İmparatorluk Sarayı'nda oldukça etkin olan Patrik İoannes Ksiphilinos ile birlikte görev alacaktı. Aslen Trabzonlu olan Patrik çok iyi bir eğitim almış, oldukça akıllı ve devlet işlerinde parlak bir kariyere sahipti. Dolayısıyla İmparator X. Konstantinos'a göre, İmparatoriçe Eudokia bu ekiple İmparatorluğu çok iyi bir şekilde yönetebilirdi²⁵. Ancak 21 Mayıs 1067'de öldüğünde çocukları çok küçük olduğundan yerine İmparatoriçe Eudokia naibe olarak geçmiştir²⁶.

İmparatoriçe Eudokia tahta çıktığında İtalya'da Normanlar, Balkanlar'da Peçenekler ve Uzlar, Doğu'da Selçuklu Türkleri imparatorluk üzerindeki baskılarını iyice artırmışlardı. Doğu'ya saldıran Türkler (Attaleiates'in tabiriyle Hunlar²⁷)

22 Örneğin X. Konstantinos Dukas danışmanlarının da etkisiyle, Konstantinopolis'ten ayrılmak ve orduyu bizzat komuta etmek konusunda hep isteksiz olmuştu. Sınır güvenliğine yönelik tehditlere karşı askerî güç kullanmak yerine müzakereyi yeğleyen bir anlayış benimsemişti. O, Konstantinopolis'ten sadece 1067 yılında başkentteki kamuoyu baskısıyla Selçuklulara karşı bir seferi yönetmek için çıkmıştır. Bkz. Michael Attaleiates, *The History*, Translated by Anthony Kaldellis and Dimitris Krallis, Harvard 2012, s. 176-177; Kekaumenos, İmparator'a Konstantinopolis'ten çıkmamak için bu tavsiyeleri verenleri, bir başkasının yerini alma korkusuyla verdiklerini belirterek kınamaktadır. Cecaumenos, *Sovety i rasskazy Kekavmena, Sochinenie vizantiyskogo polkovodtsa IX veka*, ed. G. G. Litavrin, Moskova 1972, s. 296-298.

23 Carey vd., *Road to Manzikert*, s. 120.

24 İoannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2010, s. 120.

25 N. Oikonomidēs, "Le serment de l'impératrice Eudocie (1067). Un épisode de l'histoire dynastique de Byzance", *Byzantion (Revue Internationale des Études Byzantines)*, XXI (1963), s. 102; Cheynet, "Manzikert", s. 412.

26 Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, Ankara 2014, s. 33.

27 Dönemin en önemli kaynağı ve Malazgirt Savaşı'nın görgü şahidi Attaleiates, Selçuklu Türklerinden bahsederken hem klasik Persae hem de klasik olmayan Ounnoi ve Tourkoi; Peçenekler ve Uzlar'ı İskitler; Arapları Arapsi, Saracenoï, Persai şeklinde kaydeder. Attaleiates, *age*, s. 186-303.

Mezopotamya'da görünmüşlerdi. Malatya yöresinde²⁸ ordugâh kurup Bizans birliklerini beklemişlerdi. Kızılırmak boyunca ilerleyerek Kayseri'ye akın etmişlerdi²⁹. Doğu sınırındaki tehdidin büyüklüğü açıkça ortadaydı³⁰. Saray çevresinde birçok kimse İmparatoriçe Eudokia'nın bu sıkışık durumda imparatorluğu tek başına yönetemeyeceğini, yeminini bozup evlenmek zorunda kalacağını düşünüyordu³¹. Özellikle Selçukluların her yıl Malatya, Kapadokya ve Kilikya üzerine düzenledikleri akınlar, Bizans'ı ciddi manada tedirgin etmekteydi. İmparatoriçenin tek başına bu sorunlarla baş etmesi oldukça güçlü. Dolayısıyla İmparatoriçe Eudokia'nın oğullarıyla birlikte elinde tuttuğu iktidarını sağlamlaştırmak, muhaliflerinden önce davranmak ve inisiyatifi ele almak zorundaydı. Bu düşünce senatörler arasında çok sayıda taraftar bulmaktaydı. Ancak Patriğin elindeki belge önemli bir engel teşkil ediyordu. İmparatoriçe Eudokia, yeğeni ile evleneceği vaadinde bulunarak Patrik İoannes Ksiphilinos'un desteğini sağlamış ve onun elindeki yemin belgesini ele geçirmiştir³². Böylece evlilik için önünde herhangi bir engel kalmamıştır.

Kaynağımızın son neşri ve çevirisi Anthony Kaldellis ve Dimitris Krallis tarafından büyük bir titizlikle yapılmasına rağmen ülkemizde Malazgirt Savaşı konusunda son zamanlarda yapılan bütün yayınlarda maalesef Bilge Umar'ın bazı hatalar barındıran Türkçe tercümesine atıf yapıldığı görülmektedir. Bu tercüme için bkz. Mikhael Attaleiates, *Tarih*, çev. Bilge, İstanbul 2010.

- 28 İmparator Konstantinos Dukas zamanında Malatya surları yeniden inşa edilmiş ve Nikephoros Botaniates kumandasında bir ordu kente gönderilmiştir. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul 1993, s. 163.
- 29 Andrew C. S. Peacock; XI. yüzyılda Kafkaslar ve Anadolu üzerine düzenlenen Selçuklu akınlarının karakterini anlamaya yönelik makalesinde bu akınların Bizans İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmaya yönelik olmadığını vurgulamıştır. Selçuklu Sultanlarının onurunu yüceltmeye yönelik ve daha sonraki dönemlerde Arapça ve Farsça kaleme alınan eserlerde, göçebe Türkmenlerin bu hareketleri, Selçuklu Devleti'nin ideal İslam hilafetinin bir uzantısı olması üzerine inşa edilmiştir. XI. yüzyılda Türkistan'dan gelen Selçuklu Türklerinin bu fetih hareketleriyle bölgenin demografik ve kültürel yapısında köklü değişimler meydana getirdiği açıktır. Andrew C. S. Peacock, "Nomadic Society and The Seljûq Campaigns in Caucasia", *Iran and Caucasus*, 9.2, Brill-Leiden (2005), s. 205. C. Toumanoff, Malazgirt Savaşı'nın ardında yatan sebepleri, XI. yüzyılda Kafkasya ve Bizans İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin doğasında aramak gerektiğini ifade eder. C. Toumanoff, "The Background to Manzikert", *Proceedings of the XIIIth International Congress of Byzantine Studies*, London 1967, s. 411.
- 30 Attaleiates, *age.*, s. 168-171.
- 31 Eudokia Makrembolitissa, İmparator öldüğünde yaklaşık olarak 40 yaşlarındaydı. Akıllı, bilgili, hatta çağına göre oldukça eğitilmiş bir kadın olduğu rivayet edilmektedir. İmparatoriçe, Bizans tarihinde önemli bir yere sahip Patrik Mikhael Kerullarios'un (Patriklik dönemi: 1042-1059) da yeğenidir. Eyice, *age.*, s. 5-7. Dönemin tarih yazarları bu özelliklerine rağmen, Eudokia'nın İmparatorluğu kendi başına yönetemeyeceğini ifade ederek IV. Romanos ile evlenmesinin meşru zeminini oluşturmaya çalışmış olmalıdırlar.
- 32 Zonaras, *age.*, s. 121-124.

İmparatoriçe Eudokia evlilik için başka adayları da değerlendirmeye almış, ancak gerek parlak askerî kariyeri gerekse de o sırada Konstantinopolis'te bulunması nedeniyle Romanos Diogenes'te karar kılmıştır³³. Romanos Diogenes aslen Kapadokyalı olup³⁴ devrin kaynaklarının ifadesiyle kahramanlığı ile tanınmış asil ve şerefli bir soydan gelmekteydi. X. ve XI. yüzyıllarda bu aileden pek çok meşhur asker çıkmıştı. Babası Konstantinos Diogenes³⁵, İmparator III. Romanos'un kız kardeşinin kızıyla evlenmiştir³⁶. Dolayısıyla Romanos Diogenes'in adını dedesinin kardeşi İmparator III. Romanos'tan aldığı tahmin edilmektedir. Psellos, Konstantinos Diogenes'in III. Romanos'a karşı bir isyana kalkıştığını ve yakalanınca intihar ettiğini kaydetmektedir³⁷. Konstantinos Diogenes'in intihar mı ettiği yoksa suçlu bulunduktan sonra keşiş mi olduğu hususu tartışmalıdır. Her iki durumda da başarılı bir askerî kariyerden sonra gözden düştüğü kesindir. İmparator Romanos Argiros zamanında (1028-1034) ihtilal yapmakla suçlanan babası tutuklandıktan sonra ölmesi sebebiyle Diogenes'in kötü bir çocukluk dönemi geçirdiği tahmin edilebilir. Babası Konstantinos'un 1031 yılına tarihlendirebileceğimiz isyan teşeb-

33 İmparatorluğun içinde bulunduğu tehditler ile ancak askerî kabiliyeti yüksek bir İmparatorun başa çıkabileceği inancı yaygın olduğundan ilk olarak Nikephoros Botaniates'in adı gündeme geldi. Ancak Nikephoros o sırada başkentte değildi. Tehlikenin yakınlığı acilen tedbir alınmasını gerektirmekteydi ve bu dönemde Konstantinopolis'te bulunmak önemli bir tercih sebebiydi. At-taleiates, *age.*, s. 176-177.

34 Norman veya İtalyan bir şair tarafından 1088-1111 yılları arasında Normanların Güney İtalya'daki ve Robert Guiscard'ın savaşlarını anlatmak üzere yazılan *Gesta Roberti Wiscardi* adlı eser IV. Romanos Diogenes ve Malazgirt Savaşı hakkında başka kaynaklarda bulunmayan oldukça değerli bilgileri haizdir. Şair bu bilgileri muhtemelen savaşa katılan şövalyelerden öğrenmiştir. Destanda Romanos'un savaşta uyguladığı birtakım stratejiler ve esir düşen İmparator ile Sultan Alp Arslan arasında meydana gelen konuşma canlı bir şekilde anlatılır. Marguerite Mathieu, "Une Source Négligée de la Bataille de Manzikert: Les «Gesta Roberti Wiscardi» De Guillaume d'Apulie", *Byzantion*, XX, (1950), s. 89-103. Aynı yazar tarafından yapılan, kaynağın çeviri ve zengin yorumunu da içeren neşir için bkz. Guillaumue de Pouille, *La Geste de Robert Guiscard*, editör; çevirmen, önsöz ve önsöze giriş Marguerite Mathieu ile önsözü yazar M. H. Grégoire, Palermo 1961; *The Deeds of Robert Guiscard by William of Apulia*, Translated by G. A. Loud, Tarihsiz, s. 30-32; <https://ims.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/29/2019/02/William-of-Apulia.pdf> (Erişim Tarihi: 21.05.2020). Bu kaynağın Malazgirt Savaşı açısından değerlendirmesi için bkz. Mustafa Daş, "Normanlar, "Gesta Roberti Wiscardi" ve Malazgirt Savaşı", *Tarih Dergisi*, 71 (2010/1), s. 83-90.

35 Skylitzes'in bildirdiğine göre, Balkanlarda çeşitli bölgelerde göre yapan Konstantinos Diogenes Bulgaristan'ın ilhakında yer almış ve sonraki süreçte Peçenek akınlarna karşı başarılı bir mücadele ortaya koymuştur. John Skylitzes: *A Synopsis of Byzantine History, 811-1057*, Translated by John Wortley, Cambridge 2010, s. 334-345 ve 351-352.

36 Romanos Diogenes'in annesinin adı kaynaklarda zikredilmemektedir.

37 *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, çev. Işın Demirkent, Ankara 1992, s. 261; Zonaras, *age.*, s. 122.

büsünün ardından X. Konstantinos (1059-1067) zamanına kadar geçen sürede Romanos Diogenes'in nerede olduğu ve neler yaptığı konusunda bilgilerimiz oldukça sınırlıdır.

Romanos Diogenes'in İmparatorluk öncesi kariyeri hakkındaki ilk bilgi Attaleiates'te yer almaktadır. Attaleiates, Romanos'un Tuna bölgesindeki şehirlerin yöneticisi olduğunu ve bu dönemde Sarmatlara karşı mücadele ettiğini bildirmektedir. Bu mücadeleler hayli çetin geçmiş olmalıdır. Öyle ki Romanos canını ancak Nikephoros Botaneiates'in yardımıyla kurtarabilmiştir³⁸. Ancak Attaleiates'in aynı paragrafta Romanos'un canını tehlikeye attığı için Sarmatların saygısını kazandığı ve ihtilal hazırlığı içinde olduğu sonraki süreçte onların desteğini beklediği yönündeki kaydı Romanos'un askerî açıdan düşmanlarını bile etkileyebilecek nitelikte olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Attaleiates'in anlatısında iki konu belirsizdir: Romanos hangi dönemde söz konusu görevi icra etmiştir ve Attaleiates'in genellikle Macarlara yönelik bir atf olarak kullandığı Sarmatlar ile kastedilen kimlerdir? Attaleiates'in Romanos'un canını Nikephoros'un yardımıyla kurtarabildiği yönündeki kaydı onun 1053 yılında Bizans ile Peçenekler arasında gerçekleşen son savaşta Nikephoros'un Bizans kuvvetlerini kurtarması ile ilgili uzun anlatısını³⁹ akla getirmektedir. Dolayısıyla burada sözü edilen düşmanlar Peçenekler olabilir⁴⁰. Alexandru Madgearu da bu iki olay arasında benzerlik görmekte ve Romanos'un Katephanos olduğuna dair yer bildirmeyen mühürler⁴¹ ile bağlantı kurarak kariyerinin erken dönemleri ile ilgili önemli bir iddia ileri sürmektedir. Ona göre Romanos 1053 yılında Dristra katephanosu olarak görev yapmıştır⁴². Bununla birlikte Romanos hakkındaki bu bilgi kabul edilirse onun sonraki süreçte neden âtil kaldığı ve uzun süre kaynaklarda adının anılmadığı konusu yeni bir belirsizlik olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun muhtemel sebebi Psellos'un da ifade

38 Attaleiates, *age.*, s. 176-179.

39 Attaleiates, *age.*, s. 68-75.

40 Romanos Diogenes'in tahta geçtikten sonra doğu seferlerinde Peçenekleri yardımcı birlik olarak kullanması da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

41 'Ο ἄγιος Θεόδωρος ὁ Στρατηλάτης. / Κύριε βοήθει Ῥωμανῶ βεστάρχη καὶ κατεπάνω τῷ Διογένηι. Mühür hakkında bkz. M. Jeffreys, vd. *Prosopography of the Byzantine World*, 2016, King's College London 2017: <http://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/boulloterion/5290/> (Erişim Tarihi: 08.10.2020). Kekaumenos da Romanos'un evvelce katephanos olduğunu bildirmekte, ancak yer ve zaman belirtmemektedir. Cecaumenus, *age.*, s. 266.

42 Alexandru Madgearu, *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th-12th Centuries*, Brill 2013, s. 66.

ettiği üzere, babasının isyan girişimi yüzünden uzun süre ihanet şüphesi ile takip edilmesi olabilir⁴³.

Skylitzes'in Zeyli'ne göre, Romanos Diogenes, X. Konstantinos tarafından Serdike Strategosluğuna/Duksluğuna atanmıştır. Buna karşın Romanos, protovestiaros unvanını (πρωτοβεστιάριος, imparatorun gardrobundan sorumlu görevli) talep etmiştir. Konstantinos ise böyle bir unvana layık görülmesi için öncelikle bazı başarılar kazanması gerektiği cevabını vermiştir. Bu cevap üzerine Romanos görev yeri olan Serdike'ye gitmiş ve bölgede yağma yapan Peçeneklere karşı büyük bir zafer kazanmıştır⁴⁴. Çok sayıda Peçenek askerini öldürmüş ve hayatta kalan esirleri, öldürdüklerinin kelleleri ile birlikte başkente göndermiştir. Bunun ardından Konstantinos cesaretinin ve başarılarının bir karşılığı olarak ona istediği unvanı bahşetmiştir⁴⁵.

Attaleiates'in Türkçe tercümesindeki açıklama dipnotunda Bilge Umar kaynak belirtmeksizin, Romanos Diogenes'in Balkanlarda bulunduğu süre içinde Bulgaristan'ın son bağımsız kralı Ivan Vladislav'ın torunu Samouel Alousianos'un kız kardeşiyle evlilik yaptığını söylemiştir⁴⁶. Lakin bu evliliğin ne zaman yapıldığını ve bu kızın ismini bilmiyoruz. Romanos'un 1068 yılında İmparatoriçe Eudokia ile evlendiği kesin olduğuna göre, büyük ihtimalle ilk eşi bu tarihten önce ölmüş ya da müstakbel imparatorundan ayrılmak zorunda bırakılmıştır⁴⁷.

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere, İmparatorluk X. Konstantinos'un öldüğü sırada her devirden fazla, kuvvetli bir asker imparatora ihtiyaç duyuyordu. Romanos Diogenes de tıpkı babası gibi, X. Konstantinos'un ölümü üzerine devletin içine girdiği belirsizlikten faydalanarak tahtı ele geçirmek için teşebbüste bulunmuştur⁴⁸. X. Konstantinos'un 1067 Mayıs ayında ölümünün ardından kısa süre içerisinde etrafına asker toplayarak darbe teşebbüsünde bulunması Romanos'un

43 Psellos, *age.*, s. 261, dipnot 329.

44 Zonaras bu olayın Romanos'un Serdike Strategosu'nun emrinde bir subay iken gerçekleştiğini kaydetmektedir. Ancak esvapçıbaşı gibi önemli bir saray unvanının sıradan bir subaya verilmeyeceği açıktır. Dolayısıyla bu konuda Skilitzes'in Zeyli daha güvenilirdir. Zonaras, *age.*, s. 122.

45 *Byzantium in the Time of Troubles, The Continuation of the Chronicle of John Skylitzes*, s. 76-77. Romanos'u İmparatorluk tahtına aday kılan askerî başarıları bu kadar ile sınırlı olmasa gerekir. Ancak maalesef kaynaklar bu konuda başka bir ayrımı sunmamaktadır.

46 Attaleiates, *Tarih*, s. 130.

47 III. Romanos Argiros da Zoe ile evleneceği sırada hâlihazırda evliydi. Ancak bir saray entrikasıyla eşinin onu hukuken boşaması sağlanmıştı. Bkz. Psellos, *age.*, s. 30-31.

48 Attaleiates, *age.*, s. 176-179.

Balkan halkları arasında saygın bir konumda olduğunu ve teşkilatçı bir yanının bulunduğunu göstermektedir. Darbe planlarını X. Konstantinos'un sağlığında yapmış olabileceğini ve imparatorun ölümünün onun işine yaradığını da göz ardı etmemek gerekmektedir.

Jean Claude Cheynet, Romanos'un Balkanlardan bir araya getirdiği birliklerin yanı sıra Kapadokya bölgesinde bulunan Ermenilerin desteğini de almayı arzula-dığını ifade eder⁴⁹. Romanos'un, Kapadokyalı olması münasebetiyle, bu bölgede önemli bir nüfuzu olduğu açıktır. Romanos Diogenes'in, hanedanı ele geçirmek için girişeceği müdahalede Ermenilerin desteğine mutlak anlamda ihtiyacı vardı. Böylece Balkanlarda kazandığı başarılarla elde ettiği prestij ve soyunun dayandığı Kapadokya'nın desteği ile imparator olmayı ümit etmiştir.

Romanos planlarını uygulamaya geçmeden iktidar hevesi başkentteki idarecilerin kulağına gitmiş ve daha başlamadan engellenmiştir. Tutuklanarak Konstantino-polis'e götürülmüş ve orada yapılan mahkemede suçlu bulunarak sürgüne gön-derilmesine hükmedilmiştir⁵⁰. İmparatoriçe Eudokia'nın evlenerek İmparatorluğu bu karanlık devreden çıkartmaya niyet etmesi işte tam da bu döneme denk gel-mektedir. II. Basileios'un ölümünden sonra başa geçen yeteneksiz imparator ve imparatoriçelerin iç savaşlar, isyanlar, entrikalar ve dış tehditler karşısında çaresiz kalması imparatorluğun en iyi generallerinden biri olan ve Balkanlardaki başa-rılarıyla saray çevresinde haklı bir ün kazanan Romanos Diogenes'e (tıpkı III. yüzyıldaki yönetim krizinden sonra eyaletlerde yetişmiş asker kökenlilerin iş ba-şına geçmesi gibi) iktidar kapılarını aralamıştır. İmparatoriçe Eudokia, affederek başkente getirttiği Romanos Diogenes ile 1 Ocak 1068'de evlenmiş ve onu iktidara getirmiştir⁵¹. İmparatoriçe Eudokia yaptığı bu evlilik yoluyla bir yandan impara-torluğa yönelik dış tehditlere karşı güçlü bir kurtarıcı bulmak, diğer yandan eski imparatorun kardeşi olan Sezar İoannes Dukas'ın tahtı ele geçirme çabalarına engel olmak istemişti⁵². Buna karşılık IV. Romanos Diogenes de çok arzu ettiği,

49 Cheynet, "Manzikert", s. 415-416.

50 Attaleiates, *Tarih*, s. 106-107; Attaleiates, *age*, s. 185; Zonaras, *age*, s. 123; Psellos, *age*, s. 261; *The Deeds of Robert Guiscard by William of Apulia*, Tarihsiz, s. 30-32.

51 Attaleiates, *age*, s. 178-181; Zonaras, *age*, s. 123-124.

52 Döneme ait bazı kaynaklarda geçen İmparatoriçenin yakışıklı bulup beğendiği için Diogenes ile evlendiği iddiası işin magazin tarafını yansıtmaktadır. Zonaras'a göre, İmparatoriçe Eudokia'nın Romanos ile ilişki kurması sefahate yahut şevhete düşkünlüğünden ziyade yetenekli ve enerjik bir komutan olmasından kaynaklanmaktaydı. Romanos'un yeteneklerinden istifade ederek hem iktidarını sağlamlaştıracak hem de "Barbar"ları durduracaktı. Zonaras, *age*, s. 122.

hatta yukarıda belirtildiği üzere, uğruna ölümü göze alarak kompo girişiminde bulunduğu imparatorluk makamını zahmetsizce ele geçirmeyi başarmıştı.

Yeni imparatorun çok şey bekliyordu: Bizans'ın karşı karşıya kaldığı tehlikeleri ortadan kaldıracak, çok kötü yönetilen devleti düzene sokacak, çökmüş durumda bulunan Romalıların "talihini ayağa kaldıracaktı"⁵³. O da omuzlarına yüklenen bu ağır sorumluluk karşısında rüştünü ispatlamak, sivil saray hiziplerinin askerî kesime ve şahsına yönelik kuşkularını gidermek, eski imparatorun kardeşi Sezar İoannes Dukas'ı⁵⁴ yanına alarak yerini sağlamlaştırmak kaygısına düşmüş bulunuyordu. İçinde bulunduğu bu durum onu, kendinden önceki imparatorun farklı olarak, askerî politikaları önceleyen bir yönetim anlayışı benimsemeye zorluyordu.

IV. Romanos hedeflerine ulaşmak için kendisini ispatlamalıydı. Bunun yolu da Selçuklulara karşı kazanılacak nihaî zaferden geçiyordu. Ancak dönemin kaynaklarının görüş birliği içerisinde bildirdiğine göre IV. Romanos iktidarı ele aldığı İmparatorluk ordusunun hali perişandı. Askerlerin ücretleri uzun süredir ödenmiyordu. Öyle ki Attaleiates kısa süre önce Türklere karşı sevk edilmek üzere toplanan bir ordu için ödenen yetersiz ücretin komutanlar tarafından önceki borçlara sayıldığını ve askerlerin evlerine dağıldığını kaydetmektedir. Bir başka vesile ile askerlerin savaş atı, zırh, yay ve ok⁵⁵ gibi temel bir teçhizattan bile mahrum ol-

53 Attaleiates, *age.*, s. 176-177.

54 Dönem kaynaklarından anladığımıza göre, aslında Sezar İoannes Dukas, Romanos Diogenes'in saltanatını hiçbir zaman kabullenmek istememiştir. İoannes Dukas liderliğindeki Dukas ailesi, Romanos Diogenes'in zaferleri nedeniyle fazla popüler olması durumunda saf dışı bırakılmaktan korkuyorlardı. David Nicolle, *Malazgirt 1071*, çev. Özgür Kolçak, İstanbul 2013, s. 17; Jean-Claude Cheynet, *Bizans Dinyası Bizans İmparatorluğu (641-1204)*, C II, çev. Aslı Bilge, İstanbul 2018, s. 61.

55 Roma geleneğine dayanan Bizans İmparatorluğu'nun askerî sistemi kendisini kuşatan ve tehdit eden milletlere karşı yüzyıllar içerisinde sürekli olarak güncellenmiştir. IV. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan Cermen tehdidine karşı paralı piyade lejyonların yerini ok ve mızrak kullanabilen süvariler almıştır. Roma İmparatoru Valens (Hâkimiyeti: 364-378) ile Vizigot Kralı Fritigern arasında meydana gelen ve İmparatorun ölümüyle neticelenen Edirne Savaşı'ndan (9 Ağustos 378) sonra ordu içerisinde süvari birliklerinin önemi artmıştır. Warren Treadgold, *Byzantium and Its Army, 284-1081*, Stanford University Press 1995, s. 11. VI. Leo, askerî stratejiye dair el kitabı niteliğindeki *Taktika* adlı eserinde Bizans ordusundaki okçu birliklerin eksikliğini Türkler karşısında önemli bir zaaf olarak görüyor ve şöyle yazıyordu: "Okçuluğun tamamıyla ihmal edilmesi ve Romalılar arasında artık kullanılmaz hale gelmesinden itibaren bugün mevcut olan başarısızlıkların gerçekleşmesi alınmış bir durum haline geldi". *The Taktika of Leo VI*, Text, Translation, and Commentary by George Dennis, Washington D.C. 2010, s. 84-85; John Haldon, *A Critical Commentary on The Taktika of Leo VI*, Takt. VI, 5.32-33 (τῆς γὰρ τοξείας παντελῶς ἀμεληθείσης καὶ διαπεσοῦσης ἐν τοῖς Ῥωμαίοις τὰ πολλὰ ὡς εἴωθε σφάλματα γίνεσθαι = The fact that archery has been completely neglected and fallen into disuse among the Romans has caused a great deal of harm nowadays. Bu bilgiyi paylaştığı

duklarını ifade etmektedir. Elbette ki bu durum İmparatorluk ordusunun moralini bozmakta ve düşmanlar karşısında etkisiz kalmalarına sebep olmaktadır. Özellikle Malatya ve Kayseri'ye kadar ulaşan Selçuklu akınları doğu sınırındaki birliklerin iyice hırpalanmasına yol açmıştır⁵⁶. Bu süreçte ordunun hedef birliğinden yoksun olduğu ve çoğu zaman kişisel hırsların öne çıktığı görülmektedir⁵⁷. Döneme tanıklık eden İoannes Zonaras ordunun içler acısı durumunu şöyle özetlemektedir⁵⁸:

“Anadolu’yu tahrip eden Barbarlar, Rum egemenliği altındaki ülkeyi viraneye çevirmeye ara vermiyorlardı ve ona her gün daha fazla zarar vermekte idiler. Çünkü söylemiş bulunduğum üzere, askerler azalmıştı ve İmparatorun [X. Konstantinos Dukas] tamahkârlığı yüzünden çile çekmekteydiler. Ve hâlâ orduda kalmış birileri var idiyse de bunlar dahi düşmanla çarpışmaya girmeye istekli değillerdi, çünkü zorunlu olan yiyecek istihkakından yoksun bulunuyorlardı.”

Görüldüğü üzere imparatorluğun doğu sınırı büyük bir tehditle karşı karşıya bulunuyordu⁵⁹. X. Konstantinos Dukas'ın cimriliği⁶⁰ ve sivil bürokrasinin etkisiyle

için Profesör John Haldon'a çok teşekkür ediyorum. Okçuların eksikliği sebebiyle XI. yüzyılda Selçuklu Türkleri Bizans'a karşı bariz bir üstünlük kurmuştur. Walter Emil Kaegi, “Anadolu'nun Türkler Tarafından Fethine Okçuluğun Katkısı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 16, Sayı:1 (2001), çev. Yusuf Ayönü, s. 241-244. Bu bağlamda, Malazgirt'teki Bizans yenilgisinin ardında, üzerinde fazla durulmayan ordularının oluşumunun da büyük etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla Malazgirt Savaşı'nı anlamanın yolu, biraz da geniş bir zaman dilimi çerçevesinden olaya bakmaktan geçmektedir.

56 Attaleiates, *age.*, s. 171-189.

57 IV. Romanos, Menbiç'i kuşattığı sırada Halep Emiri ile yapılan çatışmada muhafız kıtası geri çekilen askerlere yardım etmemiştir. Yine ertesi yıl gerçekleşen bir olayda Türkler ordugâha saldırdığı sırada Rum askerler zor durumda kalan Frank paralı askerlere yardım etmekten kaçınmıştır. Malazgirt Savaşı öncesinde de Magistros Basilakes ile Nikephoros Bryennios arasında benzer bir olay yaşanmıştır. Attaleiates bu yardımlaşma eksikliği sebebiyle Rumları “*korkak, adi ve sefil*” olarak nitelendirmiştir. Attaleiates, *age.*, s. 204-207, 230-233, 282-283.

58 Zonaras, *age.*, s. 121.

59 Nikephoros Bryennios Türklerin Bizans'tan korktuklarını ifade etmektedir: *Filbaki bidayette Rumlara karşı harbe girişmekten korkuyorlar, Nikephoros Fokas, İoannes ve Porfirogenetos Basilios gibi yiğitlikleri dillere destan olan üç imparatorun sadece adını işittikleri zaman bile korkudan titriyorlardı: Rumlar da o eski fazilet ve kahramanlığın hâlâ yaşadığını zannediyorlardı*. Nikifor Vriennios (Νικήφορος Βρυέννιος), *Tarihî Hatıralar*, çev. Oktay Kazanlı, TTK. Kütüphanesi yayınlanmamış çeviri, s. 32; Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2010, s. 43. Burada şöyle bir soru akla gelmektedir: Bryennios'un ifade ettiği gibi Türkler Bizans İmparatorlarından veya ordularından korkuyorlar mıydı? Gerçekten de Bryennios bu korkuyu nasıl bilebilirdi? Anlaşılan bu ifadeler -mezarlardan geçenken ıslık çalmak gibi- biraz da XI. yüzyılda Selçuklu Türklerinden korkan bir Bizanslının duygularını yansıtmaktadır.

60 Sivil partiye mensup biri olarak bilinen Mikhail Psellos dahi X. Konstantinos tarafından ordunun

orduyu ihmal etmesi, Anadolu'yu Selçuklu akınlarına açık hale getirmişti⁶¹. Psellos'a inanacak olursak I. İsaakios Komnenos (1057-1059) gibi imparatorlar bile daimî orduların ve sürekli savaşların uzun vadede devlet için çok masraflı olması gerçeğini kabul etmiş ve imparatorluk içinde sürekli bir ordu istihdam etmekten- se vasal ve komşu hükümdarların birliklerini kullanabileceği etkin bir dış politika yürütmüştü⁶².

Dolayısıyla IV. Romanos ilk iş olarak ordunun eksiklerini gidermeli ve savaş kabiliyetini artırmalıydı. İki aylık bir hazırlıktan sonra başta Kapadokya olmak üzere, ülkenin çeşitli bölgelerinden asker toplamış, Peçenek ve Rus paralı askerlerinin de dâhil olduğu bir ordu oluşturmuştur⁶³. Bizzat ordunun başına geçmiş ve 1068-1070 yılları arasında Anadolu'ya ve Suriye bölgesine yaptığı seferlerde küçük çaplı bazı başarılar elde etmiştir⁶⁴. Bu başarılar İmparatorluk ordusunun⁶⁵ ve Romanos Diogenes'in⁶⁶ özgüvenini yerine getirmiştir.

ihmal edilmesini eleştirmektedir: "...Onun [X. Konstantinos Dukas] fikrince, uluslararası sorunlar silâha sarılmakla değil, hediyeler ve dostluk için armağanlar göndermekle halledilirdi –iki sebepten ötürü: birincisi, imparatorluk gelirlerinin büyük bir kısmının böylece orduya sarf edilmesinden kaçınılabildi, ikincisi ise, kendi rahatı bozulmazdı. Aslında bu kararında çok hatalı idi. Çünkü askerî organizasyonumuz bozulunca, düşmanlarımızın kudreti arttı ve bize karşı daha saldırgan oldular. Tabii ki, imparatorlar böyle akılsızlıklar yapmamalı –tavsiyelerle kulak asmamak ve ileri görüşlü olmamak gibi demek istiyorum". Psellos, *age.*, s. 249.

- 61 X. Konstantinos Dukas'ın zamani dinsel baskıların da zirveye ulaştığı bir dönem olarak kabul edilmektedir. Speros Vryonis, Jr., "Byzantium: The Social Basis of Decline in the Eleventh Century", *Byzantine Institutions, Society and Culture*, I. Cilt, New York 1997, s. 302. Malazgirt Savaşı öncesinde Konstantinopolis Kilisesi ile Monofizit Süryani ve Ermeniler arasında yaşanan çatışma durumu tarafların zihinlerinde belirgin bir tahribata yol açmıştır. Dönemin hem Bizans hem de Ermeni-Süryani tanıklarında güven duygusunun tamamen ortadan kalktığını görmek mümkündür. Dolayısıyla Türk akınlarına Bizans merkezi yönetimi tarafından baskı uygulanan Ermeni ve Süryani gibi farklı Hıristiyan mezheplerine mensup halkın direnç göstermediği düşünülebilir. Hatta İmparator'un Malazgirt yolunda Sivas'taki Ermenilere karşı davranışları ve belki de bunun bir yansıması olarak savaş sırasında Ermeni birliklerinin kendilerine verilen emrin aksine muharebe alanını terk etmeleri de ekonomik, idarî ve mezhebi çekişmelerle ilgili olabilir. X. ve XI. yüzyıllarda Anadolu toplumunun Bizans yönetimiyle ilişkilerine dair bkz. Resul Ay, "Türk Fetihleri Arifesinde Anadolu Toplumunu: Bizans Emperyal Yönetiminin Sınırlarına Dair Bazı Gözlemler", *Prof. Dr. Özkan İzgi Armağanı*, Ankara 2011, s. 218-247.

62 Psellos, *age.*, s. 193.

63 Attaleiates, *age.*, s. 187 vd; Zonaras, *age.*, s. 125-131.

64 Haldon, "Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071", s. 50. Ayrıntılı bilgi için bk. Antonios Vratimos-Chatzopoulos, *The Two Expeditions of the Byzantine Emperor Romanos IV Diogenes in 1068 and 1069*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cardiff University, 2005.

65 *Böylece, bu hükümdarın egemenliği zamanında Rumlar cesaretlendiler, daha çok yiğitlik edindiler ve yeniden hasımlarıyla çatışmaya [boy ölcüşmeye] başladılar.* Attaleiates, *age.*, s. 218-219; Attaleiates, *Tarih*, s. 125.

66 *Şimdi, sadece kendi çevresinde bulunanlara karşı değil, imparatoriçenin kendisine karşı da daha da büyük kibirli-*

Çağdaş Bizans kaynaklarının, tahtını imparatoriçelere borçlu olan İmparatorlar hakkında ısrarla kaydettikleri bir olgu vardır; bu imparatorlar iktidarı tam olarak ellerine geçirene kadar uyumlu ve itaatkâr davranmış, kendilerinden emin oldukları an başı buyruk hareket etmeye başlamışlardır. Psellos, Attaleiates, Zonaras ve Skylitzes'in İmparatoriçe Zoe ile evlenen III. Romanos, IV. Mikhail ve Zoe'nin evlatlığı V. Mikhail ile ilgili kayıtları bu minvaldedir. Benzer ifadeler IV. Romanos için de söz konusudur. İmparatorluk öncesi hayatında babasının isyanı nedeniyle takibata maruz kalan ve nihayetinde kendisi de ölümü göze alarak isyan eden IV. Romanos'un "Hainlikten İmparatorluğa" geçişte yaşadığı talihsizlikler onun muhakeme yeteneğini sarsmış ve davranışlarını etkilemiş görünmektedir. İmparatorluk sarayındaki gelişmeler hakkındaki en önemli kaynağımız olan Psellos bu konuda önemli bilgiler sunmaktadır: IV. Romanos kazandığı başarılarından cesaret alarak İmparatoriçeyi küçümsemeye, ona adeta bir savaş esiri gibi davranmaya başlamış, iktidarına ortak kabul etmemiş, devlet erkânını hakir görerek yapılan nasihatleri göz ardı etmiştir. Şüphe ile herkesi iktidarına yönelik bir tehdit olarak görmeye başlamıştır. Kendisinden şüphelendiği Psellos'u 1069 yılındaki seferine katılmaya zorlamış, Sezar İoannes Dukas'ı ise idam ettirmeye kalkışmış, sonrasında vazgeçerek ona ve oğullarına sadakat yemini ettirmekle yetinmiştir.⁶⁷

IV. Romanos'tan pek hazzetmeyen ve hatta isyanı sonrasında affedilmek yerine idam edilmesi gerektiğini ileri süren Psellos'un⁶⁸ ifadelerine elbette ki şüphe ile yaklaşmak gerekmektedir. Ancak sonraki döneme ait pek çok kaynakta da benzer ifadeler mevcuttur. Bizans tarih yazarlarının tipik davranışları üzerine yapılan çalışmalardan anlaşıldığına göre A) Müellif, anlatmış olduğu olaylardan ne kadar uzaksa eseri o kadar tarafsız ve dolayısıyla güvenilir olabilir. B) Eski kaynakların tekrarı intihal işareti olarak değil eserin doğruluğunun ve güvenilirliğinin bir kanıtı olarak ele alınmalıdır.⁶⁹ Dolayısıyla Psellos'un IV. Romanos hakkındaki kayıtlarının kendinden sonra gelen yazarlar tarafından onaylanması önemli bir işaret olacaktır.

likle davranış gösteriyordu; sanırdın ki büyük işler becermişti. Zonaras, age., s. 128.

67 Psellos, *age.*, s. 261-264.

68 Psellos, *age.*, s. 261.

69 Ruth Macrides, "The Historian in the History", ed. C. N. Constantinides, *Studies in Honour of Robert Browning*, Venice 1996, s 207; Ingela Nilsson, "To Narrate the Events of the Past: on Byzantine Historians, and Historians on Byzantium", Ed. J. Burke, *Byzantine Narrative: Papers in Honour of Roger Scott*. Leiden, Boston 2006, s. 51-52.

İoannes Zonaras⁷⁰, IV. Romanos'un *tabiatı dolayısıyla gururlu ve boyun eğmez ruhta olduğunu, kısa bir süre için kendi kendine baskı yaparak imparatoriçenin isteklerine itaat ettiğini ve erk dizginlerini mutlak olarak kendi eline almak istediğini* kaydetmektedir. XIII. yüzyıl kaynaklarından Kyzikos Piskoposu Theodoros Skutariotes de benzer şekilde IV. Romanos'u *zalim, sefil, herkese şiddetli ve kibirli, sadece senatoya değil aynı zamanda kendi karısına da nefret dolu görünen biri* olarak tanımlamaktadır⁷¹. Keçiş Georgios'un *Vekayinamesine*⁷² zeyl yapan müellif ise IV. Romanos'un *etrafındakileri küçümseyen ve kibirli biri olduğunu, ancak İmparator olduktan sonra çok daha kibirli hâle geldiğini* kaydetmekte ve *düşüncesi dengesiz ve neredeyse herkesin ona karşı komplo kurduğunu düşünerek kendi halkı veya yabancı olsun herkesten şüpheleniyordu, bu nedenle çok can sıkıcı ve sertti ve sadece kendi idarecilerine değil, eşine ve üvey oğullarına da yabancılaştı* diyerek kendinden önce yazılanları onaylamaktadır⁷³. XII. yüzyıl tarihçilerinden Konstantinos Manasses'in çizdiği abartılı IV. Romanos portresi de çok farklı değildir. Manasses *küstah, gururlu, kibirli, bencil ve otoriter* biri olarak tanımladığı IV. Romanos hakkında şunları kaydetmektedir: *Daha sonra ergüwanî elbisesi nedeniyle son derece kibirli oldu ve Roma imparatoru olduğu için de zalimleşti. Dahası, dengesiz bir zihne ve değişken bir tavıra sahip oldu. Sanki komplocularmış ve sanki kendisini yakından takip ediyorlarmışçasına, kendisine yakın olan ya da olmayan herkese karşı şüphe ve güvensizlik içerisindeydi. Yalnızca kendi otoritesi altındakilere değil, karısına ve Doukas'ın çocuklarına karşı da ezici ve sert görünüyordu*⁷⁴.

Görüldüğü üzere, IV. Romanos tahta çıktıktan kısa süre sonra kendini tehdit altında hissetmeye başlamış, hemen herkesten şüphelenerek verilen tavsiyeleri dinlemez olmuş, düşünceleri dengesizleşmiş ve birbiriyle çelişen kararlar almaya

70 Zonaras, *age.*, s. 125.

71 Theodori Scutariotae, *Chronica*, Ed. Raimondo Tocci, De Gruyter, Berlin 2015, s. 177 [331, satır 5-6]; Antonios Vratimos, "Romanos IV. Diogenes' Attitude Towards His Troops", *Mediterranean Journal of Humanities*, IX/2 (2019) s. 530-531.

72 Ayrıntılı bilgi için bk. Levent Kayapınar, "Bizans Tarih Kaynaklarının Neşri: Dünya ve Türkiye'deki Durum", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu*, Bildiriler, ed. Mehmet Öz, Ankara 2011, s. 159-160.

73 *Georgii Monachi, Dicti Hamartoli, Chronicon ab orbe condito ad annum p. chr. 842 et a diversis scriptoribus usq. ad ann. 1143 continuatum*, ed. E. de Muralt, St. Petersburg 1859, s. 887; Vratimos, "Romanos IV. Diogenes' Attitude Towards His Troops", s. 531.

74 Constantini Manassis, *Breviarium Historiae Metricum*, Ed. Immanuel Bekker, CSHB, Berlin 1837, s. 276-277 [saur 6517-6526], İngilizce tercüme: *The Chronicle of Constantine Manasses*, Translated with commentary and introduction by Linda Yuretich, Liverpool University Press, Liverpool 2018, s. 254; Antonios Vratimos, "Greek Secondary Sources on Romanos IV. Diogenes (1068-1071 A.D.)", *Byzantine-Slavic Readings II*, Nish, 2019, s. 144.

başlamıştır⁷⁵. Bütün bunların sonucunda iktidarını pekiştirmenin bir yolu olarak kendini Selçuklulara karşı kesin ve hızlı bir zafer kazanmak zorunda hissetmiştir. Bunu sağlamak için de geleneksel askerî stratejilere aykırı kararlar almıştır. Hâlbuki Roma dönemi askerî taktik kitapları geleneğinin bir temsilcisi olan Mavrikios askerî el kitabında Bizans'ın savaş taktikleri hakkında sağlam veriler sunmakta, başarılı komutanlar tarafından belirlenen doğru ve isabetli stratejik hamlelerin savaşların kazanılmasında asker sayısından ve onların göstereceği kahramanlık ile fedakârlıktan daha önemli olduğuna dikkat çekmektedir⁷⁶:

“Savaşlar, meslekten olmayan bazı kimselerin sandığı gibi, askerlerin çokluğuyla, gözü karalıkla veya doğrudan saldırmakla değil, Tanrı'nın inayeti, strateji ve beceriyle kazanılır. Strateji, fiili çatışmaya bile girmeden hedefe ulaşma fikriyle, düşmanı dize getirmek için yer ve zamandan yararlanır, sürprizlere ve çeşitli hilelere başvurur. Strateji hayatta kalmak için elzemdir, zeki ve yürekli generallere has bir özelliktir.”

IV. Romanos'un bu ruh hali gerek 1068-1069 yıllarındaki seferlerinde gerekse de 1071 yılındaki Malazgirt Savaşı'nda yaptığı stratejik hatalarda göze çarpmaktadır. 1068 yılındaki sefer için orduyu güçlendirmek isteyen İmparator yeterince hazırlık yapmamış⁷⁷ ve acele ile harekete geçmiştir. Bu sebeple savaş tecrübesi olmayan gençleri de orduya dâhil etmiştir⁷⁸. Hâlbuki Bilge (VI.) Leo'nun da bildirdiği üzere, *tecrübesiz askerler, ani ve beklenmedik çarpışmalar karşısında tamamen cahil ve kör olurlar ve savaşın zorluklarına katlanmadan çabucak kaçarlar*⁷⁹.

1068 yılındaki seferinde Selçukluların Niksar'a saldırdığı haberini alan IV. Romanos sekiz günlük bir takibin ardından düşmanı yakalamış, ancak bu süreçte orduyu yordduğu için görüş mesafesindeki Türk birliklerine saldıramamıştır⁸⁰. Hâlbuki Ke-

75 Malazgirt Savaşı esnasında IV. Romanos'un yanında bulunan Attaleiates, İmparatorun sergilediği istikrarsız görüntüye dair çarpıcı örnekler vermektedir. Bu dengesiz halin ordunun ona olan güvenini artırmadığı kesindir. Bkz. Attaleiates, *age.*, s. 232-241, 288-291.

76 Mavrikios, *Strategikon Bizans Kültüründe Strateji Sanatı*, haz. George T. Dennis, Çeviren: Volkan Atmaca, İstanbul 2011, s. 46.

77 Attaleiates ordunun “*eski durumuna*” dönmesinin uzun zaman almasının beklendiğini belirterek IV. Romanos'un iki aylık bir hazırlığın ardından harekete geçmesini övgü dolu bir dille anlatmaktadır. Psellos ise yapılması gereken hazırlıklar ile ilgili IV. Romanos'a çeşitli tavsiyeler verdiğini, ancak dalkavukların görüşlerinin kabul edildiğini bildirmektedir. Attaleiates, *age.*, s. 186-189; Psellos, *age.*, s. 262.

78 Attaleiates, *age.*, s. 190-191 vd; Zonaras, *age.*, s. 125-131.

79 *The Taktika of Leo VI*, s. 104-105.

80 Buna karşın hiç beklemedikleri bir anda Bizans ordusunu karşılarında gören Türk askerleri kaçışa

kaumenos'un da bildirdiği üzere, böyle bir durumda düşmana fazla yaklaşımadan ordugâhın kurulması ve askerlerin dinlendirildikten sonra savaşılması gereklidir⁸¹. Bu olayın ardından güneye yönelerek Maraş'ta orduyu ikiye bölmüş ve savaş gücü yüksek olan birlikleri kendinden ayırmıştır. Attaleiates'in de vurguladığı üzere, bu hamlesiyle kendisini büyük bir tehlikeye atmıştır⁸².

IV. Romanos 1069 yılında Selçuklulara karşı düzenlediği ikinci seferde de yine önemli stratejik hatalar yapmıştır. Türk birliklerinin Kayseri civarında bulunduğunu öğrenen IV. Romanos hemen harekete geçmiş ve bir noktada ordugâh kurmuştur. Ancak Attaleiates'in aktardığına göre, IV. Romanos etrafı tepelerle çevrili bir ovada ordugâh kurmuş ve bu tepeler çok geçmeden Türkler tarafından ele geçirilince imparatorluk ordusu büyük bir tehlike altına girmiştir⁸³. Böyle bir durumda geleneksel strateji orduyu savunmasız bir durumda bırakmamak olmalıdır⁸⁴. Ordugâhın nerelerde ve nasıl kurulması ile ilgili verdiği nasihatlerde Kekaumenos *Eğer [çok sayıda] askeriniz varsa ordugâhınızı geniş ve göze çarpan bir yerde kurun, ancak küçük bir birliğe sahipseniz düşmanların sizi gözletmemesi ve aniden etrafınızı sarıp sizi mağlup etmemesi için gözlerden uzak, güvenli yerleri kullanın... Arazi elverdiği ölçüde ordunun güvenliğini sağlamaya çalışın, uzak-yakın fark etmeksizin sadece saldırı beklenen yerlere değil, beklenmeyen yerlere de nöbetçiler yerleştirin* diyerek, *o taraftan saldırı beklemiyordum* bahanesinin bedelinin ölüm olduğunu kaydetmektedir⁸⁵.

Yaptığı bu stratejik hatalara rağmen IV. Romanos 1068-1069 yıllarındaki seferlerinde mağlup olmamış ve hatta kısmî bir başarı sağlamıştır. Bundan cesaret alarak sivil aristokrasinin büyük tereddütlerine rağmen, doğuda büyük bir sefere çıkmaya karar vermiştir. Harekâtın askeri amacı Ahlat'ı ve Malazgirt'i ele geçirip Van Gölü yöresini ana üssü haline getirerek VII. yüzyılda Herakleios'un (610-641) Sasaneler'e karşı yaptığı gibi Fırat'ın güneyinden Selçuklu Sultanlığının kalbine inmekti. Siyasi hedef ise Selçuklu tehdidini ortadan kaldırıp Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı yerler de dâhil olmak üzere doğu sınırını güvenlik altına almak, kazanacağı zaferden alacağı güçle içerideki muhalifleri tasfiye edip Dukas Hanedanı yerine

koyulmuş ve bu süreçte bazı kayıplar vermiştir. Attaleiates, *age.*, s. 192-195; Zonaras, *age.*, s. 126.

81 Cecaumenus, *age.*, s. 160.

82 Attaleiates, *age.*, s. 194-199.

83 Attaleiates, *age.*, s. 228-231.

84 Bkz. *Three Byzantine Military Treatises*, Text, translation and notes by George T. Dennis, Dumbarton Oaks, Washington D.C. 1985, s. 154-157, 164-167.

85 Cecaumenus, *age.*, s. 138-140.

Diogenes Hanedanını kurmak⁸⁶. Asker kökenli bir imparator olarak Malazgirt'e Bizans ordusuna komuta eden IV. Romanos Diogenes'in Bizans savaş sanatının asırlık deneyimlere dayanan birikimini özümsemiş olduğuna kuşku yoktur⁸⁷. Buna karşın neticeleri itibarıyla hem kendisi hem de İmparatorluk için ölüm-kalım mücadelesine dönüşen Malazgirt Savaşı'nda çok büyük stratejik hatalar yapmıştır.

İmparator Malazgirt'te yaşanan hezimete giden yolda yaptığı hatalar ile askerlerin maneviyatını kırmıştır. İlk olarak güzergâh boyunca pek çok kez kendini ordugâhtan soyutlamış ve kendisi için hazırlanmış köşklerde ikamet etmiştir. Bu gibi tutumların seferin her türlü zorluğuna katlanan askerleri olumsuz etkilediği kesindir. Hatta IV. Romanos'un kendini ordunun geri kalanından ayrılp köşkte kaldığı bir gün kaldığı yer yanmış ve bu durum askerler tarafından seferin akabeti için kötü bir işaret olarak algılanmıştır⁸⁸. Tabii ki bu kehanetler savaşın kaybedilmesinden sonra yazan Attaleiates'e aittir. IV. Romanos'un güzergâh seçimi de son derece hatalıdır. Bir yıl önce Manuel Komnenos komutasındaki bir imparatorluk ordusu Sivas yakınlarında Selçuklu birlikleri tarafından mağlup edilmişti⁸⁹. IV. Romanos Malazgirt'e giden yolda Sivas'tan sonra önünde bulunan iki alternatif yoldan Bizans askerlerinin cesetlerinin hâlâ gözle görünür olduğu bu savaş meydanından geçeni tercih etmiştir. Bu durum askerlerin maneviyatını ve savaşma azmini kırmıştır⁹⁰. IV. Romanos savaş öncesinde bir Türk'ün yük hayvanını çalan askeri de

86 Paul Markham, "The Battle of Manzikert: Military Disaster or Political Failure?" (2005) *DeReMilitari.org*, <http://www.deremilitari.org/resources/articles/markham.htm> (Erişim tarihi: 28.05.2020); Carey, *Road to Manzikert*, s. 136.

87 İmparator I. Aleksios Komnenos'un kızı Anna Komnene babasına ithaf ettiği eserinde Bizans komutanlarının Türklerin savaş taktiklerini çok iyi bildiklerini ifade etmektedir: *O, [Aleksios Komnenos], birçok deneyimi olması dolayısıyla Türklerin savaşma düzeninin diğer uluslarınkinden farklı olduğunu biliyordu. Onlarda sağ kanat, sol kanat ve merkez birbirinden uzakta durur ve tabiri caizse, sıkı bir dizilişleri yoktur, saflar aralıktır; böylece onların sağ kanadına veya sol kanadına saldırırlığında kabul edilen savaş geleneğine göre gerek merkez gerekse de arkada duran ordunun geri kalam düşmanın üzerine çullanarak bir kasırga gibi düşmanı darmadağın ederler. Savaşta kullandıkları silahlara gelince, Keltlerin [Franklar] aksine mızrağı hiç mi hiç kullanmazlar, düşmanı tamamen sararlar ve oklarla vururlar, kendilerini uzaktan savunurlar. Bir Türk kovalamaya geçmişse, düşmanı ok atarak haklar; kendisi kovalanıyorsa okları şapşesinde üstün gelir, bir ok fırlatılır ve ok uçarak ya ata ya da atıya saplanır, ok çok güçlü bir şekilde gerilerek atılmışsa gövdeyi delip geçer. Türkler çok yetenekli okçulardır.* Anna Comnene, *The Alexiad*, çev. Elizabeth A. S. Dawes, Cambridge 2000, s. 281-282.

88 Attaleiates, *age.*, s. 264-267; Vratimos, "Romanos IV. Diogenes' Attitude Towards His Troops", s. 534.

89 Dönemin tarihçileri bu mağlubiyeti IV. Romanos'un Manuel Komnenos'a karşı duyduğu kıskançlık sebebiyle onun emrindeki orduyu ikiye bölüp bir kısmını Hierapolis'e göndermesine bağlamaktadır. Attaleiates, *age.*, s. 252-261; Bryennios, *age.*, s. 38-46; Zonaras, *age.*, s. 128-131.

90 Attaleiates, *age.*, s. 268-269.

ölçüsüz bir biçimde cezalandırmış ve bu askerin burnunun kesilmesine hükmetmiştir⁹¹.

IV. Romanos'un en büyük hatalarından biri Theodosiopolis'te [Erzurum] iken ordusunun Frank paralı askerlerin de bulunduğu savaş gücü yüksek olan kısmını Ioseph Tarkhaneioties'in komutasında Ahlat'a göndermesidir. Tarkhaneioties seçkin askerleri alarak Ahlat'a gitmiş ve savaş öncesinde IV. Romanos tarafından kendisine gönderilen yardım talebini görmezden gelerek⁹² yaşanan hezimetle büyük bir rol oynamıştır⁹³. Psellos onun bu hatasını “*askerî bilgi bakımından cahil*” olmasına bağlamaktadır⁹⁴. Ancak İmparatorun bu hatası ordusunun kalabalıklığına ve kendisine çok fazla güvenmesinin yanı sıra kibrinden de kaynaklanmaktadır. IV. Romanos'un Malazgirt'te 1069 yılındaki seferde yaptığı hatayı tekrarlayarak aldığı yanlış istihbarat neticesinde ordugâhı uygun olmayan bir noktada kurduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgi Attaleiates tarafından dolaylı olarak Sultan Alp Arslan tarafından gönderilen elçilerle gerçekleştirilen müzakerelerde dile getirilmektedir. İmparator elçilerin kabulü ile ilgili geleneksel stratejiye⁹⁵ aykırı biçimde gelen temsilcilere kibar davranmamış, kibir ile Sultanın ordugâh kurduğu alandan çekilmesini ve kendisinin o alanda ordugâh kurmasını barış için ön şart olarak sunmuştur. Elçiler ordugâhtan ayrıldıktan kısa süre sonra ise barış teklifini bir zayıflık işareti olarak gören danışmanlarının tesiriyle hücum emri vermiştir⁹⁶.

Böylece Bizans İmparatorluğu'nun tarihinde özel bir kırılma noktası olan Malazgirt Savaşı başlamıştır. IV. Romanos çatışma esnasında bozgunun boyutunu artıran çok önemli stratejik hatalar yapmıştır. Onun savaştaki ilk hatası savaşa bizzat dâhil olmasıdır. Psellos bu davranışın “kahramanlık” olarak değerlendirilebileceğini, ancak strateji kuralları dikkate alındığında, IV. Romanos'un *savaş hattından*

91 Attaleiates, *age.*, s. 278-279.

92 Ioseph Tarkhaneioties ve Malazgirt Savaşı'ndaki rolü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Antonios Vratimos, “Joseph Tarchaneioties and the Battle of Manzikert AD 1071”, *Al-Masâq*, 32:2, s. 156-168.

93 Attaleiates, *age.*, s. 270 vd.

94 Psellos, *age.*, s. 265-266.

95 *Kuvvetlerimiz çok daha güçlü olsa bile düşmanımızın elçilerine saygısızlık etmek yanlıştır... Bu gözetilmedikçe, hiçbir milletin elçisi güvenliğinden emin olamayacak ve asla elçi olarak gelmeyecek ve her millet elçilik görevlerinin getirdiği birçok güzel neticeden mahrum kalacak.* *The Taktika of Leo VI*, s. 548-549; Vratimos, “Romanos IV. Diogenes' Attitude Towards His Troops”, s. 534-535.

96 Ayrıca geri dönüşte rahatsız edilmemeleri için elçilere Meryem Ana ikonasını vermiştir. Bu da bahsi geçen ikonayı zaferin simgesi olarak gören ordunun maneviyatını olumsuz etkileyen olaylardan biridir. Attaleiates, *age.*, s. 288-291.

uzak durması, ordunun bütün harekâtını kontrol etmesi ve emri altındaki kumandanlara lüzumlu emirleri vermesi gerektiğini belirtmektedir⁹⁷. Ancak İmparator böyle yapmamış ve bu hatası onun düşmana esir düşmesine sebep olmuştur.

IV. Romanos'un çatışma esnasındaki ikinci hatası ise kesin ve hızlı bir zafer hedefiyle çatışma boyunca Türklerin uyguladığı geleneksel sahte ricat taktiğinin farkına varmamasıdır. Hâlbuki Bizans askerî strateji kitapları Türklerin sahte ricat taktikleri ile ilgili uyarılar ile doludur. Maurikios Türklerden bahsederken şu uyarıları yapmaktadır:

“[Türkler] uzun erimli savaşları, pusuları, düşmanlarını kuşatmayı, yalandan geri çekilip ani dönüşleri, kama biçimli dizilişleri, yani dağınık gruplar halinde dizilmeyi tercih ederler... Savaş için harekete geçtiklerinde, yapmanız gereken ilk şey gözcülerinizi belirli aralıklarla yerleştirip tetikte bekletmektir. Plan ve hazırlıklarınızı savaşın aleyhinize sonuçlanabileceğini düşünerek yapın. Acil durumda kullanmak için iyi bir savunma mevzii belirleyin... Kanatlarda çok sayıda becerikli asker bulundurun. Hücum kıtaları düşman kovalarken taarruzun heyecanına kapılmamalı ve savunma birliklerinden üç ya da dört ok menziline fazla uzaklaşmamalıdır. Mümkünse savaş hattını oluşturmak için, düşman pusularını perdeleyerek görmemizi engelleyecek orman, bataklık ya da çukurların bulunmadığı açık bir arazi arayın... Eğer savaş lehimize sonuçlanırsa, düşmanı kovalamakta acele edip dikkatsizce davranmayın. Çünkü bu millet, diğerleri gibi, ilk savaşta hüsrana uğrayınca mücadeleyi bırakmaz.”

Bilge Leo da Türklerin uyguladığı taktiğe dair benzer bir uyarıda bulunmaktadır:

“Her şeyden önce, rakipleriniz tarafından planlanan pusulara dikkat etmelisiniz⁹⁸. Düşmanın geri çekildiğini ve kaçtığını gördüğünüzde çok dikkatli olun. Onların peşinden koşmayın çünkü sizin için tuzaklar kurmuş olmaları muhtemeldir. Bilakis, zaferinizin kesinleştiğine dair kesin bilgiler alana kadar onları iyi bir düzende takip edin⁹⁹. Tuzaklara uygun yerlere götüren takipler konusunda dikkatli olmalıyız. Düşmana daha etkili bir şekilde saldırabilmesi için doğru zamanda geri dönmek iyi bir generalin özel bir niteliğidir¹⁰⁰.”

97 Psellos, *age.*, s. 266.

98 *The Taktika of Leo VI*, s. 273.

99 *The Taktika of Leo VI*, s. 293.

100 *The Taktika of Leo VI*, s. 545.

Sonuç olarak, Malazgirt Savaşının mağlıp imparatoru IV. Romanos Diogenes'in savaştaki kararlarının sıhhatini anlamının yolu, onun imparator olmadan önceki hayatının gözden geçirilmesi ile mümkündür. Dolayısıyla bu makalede, Romanos'un Balkanlar'daki faaliyetlerine de temas ederek iki kanatlı Bizans kartalının batı kanadında yetişen bir strategosun imparator olma sürecini değerlendirmeye çalıştı. İmparator IV. Romanos Diogenes'i başa geçiren süreç, Anadolu'da Bizans'ı tehdit eden Selçuklu akınları kadar, Balkanlar'daki başarılarından kaynaklanmaktadır. Olağanüstü koşullarda imparatoriçe Eudokia ile evlenerek Bizans İmparatorluğunun başına geçen IV. Romanos Diogenes, XI. yüzyılın biriken askeri problemlerini çözmeye yönelik giriştiği seferlerden kısmi başarılar elde etmişe de 26 Ağustos 1071 tarihinde Selçuklu Sultanı Alp Arslan karşısında büyük bir hezimete uğramıştır. Balkanlarda ciddi başarılarla başlayan ve imparator olmasıyla zirveye çıkan askeri kariyeri Anadolu'nun doğusunda Malazgirt'te büyük bir felakete bitmiştir. Bu yenilgi Bizans açasından birikmiş askeri problemlerin iyice gün yüzüne çıkmasına sebep olmuştur. Hezimetin bütün suçu IV. Romanos Diogenes'e yüklenerek problemlerin üstü kapatılmaya çalışılmıştır. Neticede İmparator kaçınılmaz olan mutlak yenilginin sorumlusu değil kurbanı olmuştur. İyi donanımlı, eğitilmiş bir ordunun her zaman savaşı kazanacağı kesin değildir. VI. Leo'nun Taktika'sında işaret ettiği ve askeri konularda yazılan tüm Bizans metinlerinde belirtildiği üzere, iyi komutan ile kötü komutan arasındaki fark, iyi komutanın değişen şartlara uygun bir taktik belirleyebilmesi ve beklenmedik durumlarla başa çıkabilmesidir. IV. Romanos'un Malazgirt yenilgisinin ardında yatan en önemli faktörlerden biri de iyi bir komutanın vermesi gereken tepkileri verememiş olmasıdır. Seferde bizzat bulunan Attaleiates, objektif olmaktan uzaktır. Kaynağımız; imparatorluğu sırasında çok yakından hizmet ettiği ve devrildikten sonra şanını yüceltmeye çalıştığı IV. Romanos için tutkulu bir müdafii olarak olayları kaydetmiş ve onun stratejisini aklamaya çalışmıştır. Attaleiates'in düşünceci, Romanos'un ordusunu bölüp, büyük bölümünü Ahlat'a gönderme kararının bu koşullar altında makul olduğunu ve yaşanan felaketin Trakhaniotes'in korkaklığı yüzünden ona katılmaması nedeniyle meydana geldiği yönündedir. Bizans kaynaklarının "kader ve Tanrının takdiri" ile izah etmeye çalıştığı bu yenilginin ardında yatan sebepler daha da karmaşıktır.

KAYNAKLAR

- Alican, Mustafa, *Malazgirt 1071*, İstanbul 2013.
- Anna Comnene, *The Alexiad*, Translated by Elizabeth A. S. Dawes, Cambridge 2000.
- Ay, Resul, “Türk Fetihleri Arifesinde Anadolu Toplumı: Bizans Emperyal Yönetiminin Sınırlarına Dair Bazı Gözlemler”, *Prof. Dr. Özkan İzgi Armağanı*, Ankara 2011, s. 218-247.
- Ayönü, Yusuf, *Selçuklular ve Bizans*, Ankara 2014.
- Byzantium in the Time of Troubles, The Continuation of the Chronicle of John Skylitzes (1057-1079)*. Eric McGeer-John Nesbitt, Brill 2020.
- Cahen, Claude, “İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, çev. Zeynep Kerman, C 17 (1972), s. 77-100.
- Carey, Brian Todd, “Debacle at Manzikert, 1071: Prelude to the Crusades”, *Medieval History Magazine*, Issue 5 (January 2004), s. 16-23.
- Carey, Brian Todd, Joshua B. Allfree, John Cairns, *Road to Manzikert: Byzantine and Islamic Warfare 527-1071, Pen and Sword*, 2014.
- Cecaumenus, *Sovety i rasskazy Kekavmena, Sochinenie vizantiyskogo polkovodtsa IX veka*, Ed. G. G. Litavrin, Moskova 1972.
- Cheyne, Jean-Claude, “La Résistance aux Turcs en Asie Mineure Entre Manzikert et La Première Croisade”, *Mélanges Offerts à Hélène Ahrweiler*, Paris 1998, s. 131-147.
- Cheyne, Jean-Claude, “Manzikert: un desastre militaire?”, *Byzantion*, 50 (1980), s. 410-438.
- Cheyne, Jean-Claude, *Bizans Dünyası Bizans İmparatorluğu (641-1204)*, C II, çev. Ash Bilge, İstanbul 2018.
- Constantini Manassis, *Breviarium Historiae Metricum*, Ed. Immanuel Bekker, CSHB, Berlin 1837, İngilizce tercüme: *The Chronicle of Constantine Manasses*, Translated with commentary and introduction by Linda Yuretich, Liverpool University Press, Liverpool 2018.
- Daş, Mustafa, “Normanlar, “Gesta Roberti Wiscardi” ve Malazgirt Savaşı”, *Tarih Dergisi*, 71 (2010/1), s. 83-90.

- Dirimtekin, Feridun, *Malazgirt Meydan Muharebesi*, İstanbul 1943.
- Eyice, Semavi, *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes*, Ankara 1971.
- Gautier, Paul, “Monodie inédite de Michel Psellos sur le basileus Andronic Doucas”, *Revue des études byzantines*, Tome 24 (1966), s. 153-170.
- Georgii Monachi, Dicti Hamartoli, *Chronicon ab orbe condito ad annum p. chr. 842 et a diversis scriptoribus usq. ad ann. 1143 continuatum*, ed. E. de Muralt, St. Petersburg 1859.
- Guillamue de Pouille, *La Geste de Robert Guiscard*, editör, çevirmen, önsöz ve önsöze giriş Marguerite Mathieu ile önsözü yazan M. H. Grégoire, Palermo 1961.
- Haldon, John, “Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071”, *The Empire in Crisis? Byzantium in the Eleventh Century (1025-1081)*, Ed. E. Chrysos, Atina 2003, s. 45-74.
- Haldon, John, *A Critical Commentary on The Taktika of Leo VI*, Washington D.C. 2014.
- Haldon, John, *The Byzantine Wars*, Stroud 2011.
- Haldon, John, Vince Gaffney, Georgios Theodoropoulos and Phil Murgatroyd, “Marching across Anatolia: Medieval Logistics and Modeling the Manzikert Campaign”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 65/66 (2011-2012), s. 209-235.
- Herrin, Judith, *Bizans Bir Ortaçağ İmparatorluğu'nun Şaşırtıcı Yaşamı*, çev. Uygur Koca-başoğlu, İstanbul 2010.
- Hillenbrand, Carole, *Malazgirt Muharebesi Türklerin Efsanesi İslamın Simgesi*, çev. Mehmet Morali, İstanbul 2015.
- Holmes, Catherine, *Basil II and the Governance of Empire (976-1025)*, Oxford 2005.
- Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2008.
- İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)*, çev. Faruk Sümer-Ali Sevim, Ankara 1971.
- Jeffreys, M., vd., *Prosopography of the Byzantine World*, 2016, King's College London 2017, <http://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/boulloterion/5290/> (Erişim Tarihi: 08.10.2020).
- Kaegi, Walter Emil, “Anadolu'nun Türkler Tarafından Fethine Okçuluğun Katkısı”, çev. Yusuf Ayönü, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C 16/ S. 1 (2001), s. 239-253.

- Kafadar, Cemal, *Kendine Ait Bir Roma: Diyar-ı Rum'da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine*, İstanbul 2019.
- Kaldellis, Anthony, *Streams of Gold, Rivers of Blood, The Rise and Fall of Byzantium, 955 A. D. to the First Crusade*, Oxford 2017.
- Karolidis, Pavlos, *Romanos Diogenis*, çev. Kriton Dinçmen, İstanbul 1998.
- Kayapınar, Levent, “Bizans Tarih Kaynaklarının Neşri: Dünya ve Türkiye'deki Durum”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu*, Bildiriler, ed. Mehmet Öz, Ankara 2011, s. 141-205.
- Kesik, Muharrem, *1071 Malazgirt*, İstanbul 2014.
- Laurent, J., *Byzance et les Turcs Seldjucides dans l'Asie occidentale jusqu'en 1081*, Nancy 1913.
- Macrides, Ruth, “The Historian in the History”. ed. C. N. Constantinides, *Studies in Honour of Robert Browning*, Venice 1996, s. 205-224.
- Madgearu, Alexandru, *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th-12th Centuries*, Brill, 2013.
- Markham, Paul, “The Battle of Manzikert: Military Disaster or Political Failure?” (2005), DeReMilitari.org, <http://www.deremilitari.org/resources/articles/markham.htm> (Erişim tarihi: 28.05.2020).
- Mathieu, Marguerite, “Une Source Négligée de la Bataille de Manzikert: Les «Gesta Roberti Wiscardi» De Guillaume d'Apulie”, *Byzantion*, XX, (1950), s. 89-103.
- Mavrikios, *Strategikon Bizans Kültüründe Strateji Sanatı*, Hazırlayan: George T. Dennis, çev. Volkan Atmaca, İstanbul 2011.
- Michael Attaleiates, *The History*, Translated by Anthony Kaldellis and Dimitris Krallis, Harvard 2012.
- Mikhail Psellos, *Khronographia*, çev. Işın Demirkent, Ankara 1992.
- Nicolle, David, *Malazgirt 1071*, çev. Özgür Kolçak, İstanbul 2013.
- Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2010.
- Nikifor Vriennios (Νικήφορος Βρυέννιος), *Tarihî Hatıralar*, çev. Oktay Kazanlı, TTK. Kütüphanesi Yayınlanmamış Çeviri.

- Nilsson, Ingela, “To Narrate the Events of the Past: on Byzantine Historians, and Historians on Byzantium”, Ed. J. Burke, *Byzantine Narrative: Papers in Honour of Roger Scott*, Leiden, Boston 2006, s. 47-58.
- Norwich, John Julius, *Byzantium: The Apogee*, 1992.
- Oikonomidēs, N., “Le serment de l’impératrice Eudocie (1067). Un épisode de l’histoire dynastique de Byzance”, *Byzantion (Revue Internationale Des Études Byzantines) REB*, XXI, 1963, s. 101-128.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, Ankara 1995.
- Peacock, Andrew C.S., “Nomadic Society and The Seljūq Campaigns in Caucasia”, *Iran and Caucasus*, 9.2, Brill, Leiden 2005, s. 205-230.
- Piyadeoğlu, Cihan, *Sultan Alp Arslan Fethin Babası*, İstanbul 2016.
- Seibt, Werner, “The Eastern Frontier of Byzantium in the Decennia After Manzikert- Can Seals Help Reconstruct Develepments”, *Studies in Byzantine Sigillography*, 12, Edited by Jean-Claude Cheynet and Claudia Sode, Berlin 2016, s. 25-32.
- John Skylitzes: *A Synopsis of Byzantine History, 811-1057*, Translated by John Wortley, Cambridge 2010.
- Şeşen, Ramazan, “Alp Arslan’ın Hayatı ile İlgili Arapça Kaynaklar”, *Türkiyat Mecmuası*, C 17 (1972), s. 101-112.
- The Deeds of Robert Guiscard by William of Apulia*, Translated by G. A. Loud, Tarih-siz, <https://ims.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/29/2019/02/William-of-Apulia.pdf> (Erişim Tarihi: 21.05.2020).
- The Taktika of Leo VI*, Text, Translation, and Commentary by George Dennis, Washington DC 2010.
- Theodori Scutariotae, *Chronica*, Ed. Raimondo Tocci, De Gruyter, Berlin 2015.
- Three Byzantine Military Treatises*, Text, translation and notes by George T. Dennis, Dumbarton Oaks, Washington DC 1985.
- Toumanoff, C., “The Background to Manzikert”, *Proceedings of the XIIIth International Congress of Byzantine Studies*, London 1967, s. 411-426.
- Treadgold, Warren, *Byzantium and Its Army, 284-1081*, Stanford University Press, 1995.

- Turan, Osman, *Selçuklular Târîhi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul 1993.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993.
- Uyanık, Ömer Faruk, *Bizans İmparatoru Romanos IV. Diogenes 1068-1071*, İstanbul 2020.
- Vratimos, Antonios, “Greek Secondary Sources on Romanos IV. Diogenes (1068-1071 A.D.)”, *Byzantine-Slavic Readings II*, Nish 2019, s. 141-149.
- Vratimos, Antonios, “Joseph Tarchaneiotes and the Battle of Manzikert AD 1071”, *Al-Masāq*, 32:2, s. 1-13.
- Vratimos, Antonios, “Romanos IV. Diogenes’ Attitude Towards His Troops”, *Mediterranean Journal of Humanities*, IX/2 (2019), s. 529-537.
- Vratimos, Antonios, *The Two Expeditions of the Byzantine Emperor Romanos IV Diogenes in 1068 and 1069*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cardiff University 2005.
- Vryonis, Speros, Jr., “Byzantium: The Social Basis of Decline in the Eleventh Century”, *Byzantine Institutions, Society and Culture, I. Cilt*, New York 1997, s. 159-175.
- Vryonis, Speros, Jr., “Malazgirt Savaşı’nın Tarihine Dair Kişisel Bir Değerlendirme”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIII/1 (2018), s. 283-298.
- Vryonis, Speros, Jr., “The Eleventh Century: was there a Crisis in the Empire? The Decline of Quality and Quantity in the Byzantine Armed Forces”, *The Empire in Crisis (?) Byzantium in the 11th Century (1025-1081)*, ed. V. Vlyssidou. Athens: National Hellenic Research Foundation, Atina 2003, s. 17-43.
- Vryonis, Speros, Jr., “The Greek and Arabic sources on the battle of Manzikert (1071 A.D.)”, *Byzantine Studies Essays on the Slavic World and the Eleventh Century*, ed. S. Vryonis, Jr, New York 1992, s. 125-140.

